

KIJK OP HET MESTBELEID VAN NATUURGRONDEN

Onderzoek naar de visie en invloed van stakeholders over
het mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland

Rick Dijkshoorn
SCRIPTIEONDERZOEK
DIER- EN VEEHOUDERIJ
AERES HOGESCHOOL DRONTEN

KIJK OP HET MESTBELEID VAN NATUURGRONDEN

Onderzoek naar de visie en invloed van stakeholders over het
mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland

DISCLAIMER

Dit rapport is gemaakt door een student van Aeres Hogeschool als onderdeel van zijn/haar opleiding. Het is géén officiële publicatie van Aeres Hogeschool. Dit rapport geeft niet de visie of mening van Aeres Hogeschool weer. Aeres Hogeschool aanvaardt geen enkele aansprakelijkheid voor enige schade voortvloeiend uit het gebruik van de inhoud van dit rapport.

Auteur: Rick Dijkshoorn

Studentnummer: 3027694

Opleiding: Dier- en Veehouderij

Plaats: Dronten

Datum: Juni 2023

Afstudeerdocent: Ron Methorst

Voorwoord

Tijdens de afstudeerfase van de opleiding Dier- en Veehouderij aan de Aeres Hogeschool Dronten heb ik, Rick Dijkshoorn, dit afstudeerwerkstuk mogen schrijven.

Als melkveehouder heb ik door de jaren heen veel passie en affiniteit ontwikkeld met duurzaamheid en natuurinclusieve landbouw wat ook een steeds belangrijkere rol gaat spelen in de agrarische sector. Om natuurhersteldoelen te halen is het van belang om natuurgrond en landbouwgrond te gaan combineren. Bepaalde stakeholders kunnen hierin een grote rol spelen, doordat zij een groot deel van de Nederlandse grond beheren. Maar ook komen er vanuit de praktijk veel vragen en knelpunten naar voren. Daarom heb ik besloten mijn afstudeerwerk te schrijven over de visie op het mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland.

Graag wil ik mijn afstudeerdocent, Ron Methorst, bedanken voor het begeleiden en ondersteunen tijdens het schrijven van de scriptie. Daarnaast wil ik alle betrokkenen bedanken voor hun samenwerking om dit onderzoek te realiseren.

Woerdense Verlaat, 22 mei 2023

Rick Dijkshoorn

Samenvatting

In 2019 stelde het Intergouvernementeel Platform voor Biodiversiteit en Ecosysteemdiensten (IPBES) in haar rapport 'First Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services' dat zonder ingrijpende maatregelen er tussen de 500.000 en een miljoen planten- en diersoorten zullen uitsterven in de komende decennia (IPBES, 2019). Hiervoor zijn in Nederland initiatieven zoals Natuur Netwerk Nederland (NNN) en Natura2000 gebieden van belang om natuurherstel te bevorderen.

Natuurinclusieve landbouw- en voedselsystemen zijn van belang voor het behalen van de natuurdoelstellingen van onder andere NNN en Natura2000 gebieden. Een onderdeel van natuurinclusieve landbouw is het ontwikkelen van kruiden- en faunarijk grasland. Kruiden- en faunarijke graslanden bevatten matig voedselrijke vegetaties met gevarieerde structuur waar vanuit de Gedragscode Natuurbeheer wordt aanbevolen om niet te bemesten (BIJ12, z.d.b.). Bij het huidige beheer van kruiden- en faunarijk grasland kan de mestkringloop op agrarische bedrijven niet worden gesloten doordat de mest niet kan worden teruggebracht op het grasland.

Er zijn veel verschillende stakeholders die een ander blik kunnen hebben op het beheren van kruiden- en faunarijk grasland zoals de overheid, terreinbeheerders, melkveehouders en deskundigen zoals ecologen en bodemdeskundigen. Er is momenteel geen overzicht van de verschillende visies van stakeholders en deskundigen uit de praktijk op het gebied van bemesten van kruiden- en faunarijk grasland wat vraagt om verder onderzoek. De resultaten vanuit het onderzoek bieden mogelijk nieuwe oplossingen en/of draagvlak voor het huidige beheerbeleid van kruiden- en faunarijk grasland, maar ook in het verbeteren van de biodiversiteit en natuurherstel in Nederland.

De hoofdvraag van het onderzoek is onderzocht door middel van een kwalitatief onderzoek. Voor dit onderzoek zijn interviews gevoerd met vertegenwoordigers uit de verschillende geïdentificeerde groepen stakeholders. De groepen stakeholders zijn melkveehouders, deskundigen (ecologen en bodemkundigen), provincie en terreinbeherende organisaties. De hoofdvraag is beantwoord door acht semigestructureerde interviews af te nemen met de stakeholders.

De conclusie is dat veel stakeholders een vergelijkbare visie hebben over ervaringen met bemesten op kruiden- en faunarijkgrasland. Het is van belang om het huidige mestbeleid onder de loep te nemen voor mogelijke veranderingen, die het beleid werkbaarder en beter passend maakt voor de stakeholders. De meest gewenste verandering door de stakeholders is meer ruimte voor ontwikkelingen en open staan voor veranderingen binnen het beleid en meer maatwerk per gebied/perceel. De stakeholders halen zelf veel kennis uit relevante netwerken, literatuur en wetenschappelijk onderzoek. Momenteel zijn de provincies en terreinbeherende organisaties de meest invloedrijke spelers op het ontwikkelen van een mestbeleid voor kruiden- en faunarijkgraslanden met een ondersteunende rol van de deskundigen. Vanuit de praktijk is er vraag naar een invloedrijkere rol in het ontwikkelen van het mestbeleid.

Om de wensen en behoeften van de stakeholders beter te kunnen waarborgen wordt er een aanbeveling gedaan om een verdiepend onderzoek te doen naar de verschillende visies van de terreinbeherende organisatie en een vervolgonderzoek naar het vergroten van de toepasbaarheid van theoretisch wetenschappelijk onderzoek in de praktijk. Daarnaast wordt er aanbevolen het netwerk/samenwerking tussen de verschillende stakeholders te verbeteren en gezamenlijk een advies voor mogelijke aanpassingen van het mestbeleid voor kruiden- en faunarijkgrasland in de regio te ontwerpen.

Summary

In 2019, the Intergovernmental Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES) stated in its report 'First Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services' that without drastic measures, between 500,000 and one million plant and animal species will become extinct in the coming decades (IPBES, 2019). In the Netherlands, initiatives such as Nature Network Netherlands (NNN) and Natura2000 areas are important to promote nature restoration.

Nature-inclusive agricultural and food systems are important for achieving the nature objectives of, among others, NNN and Natura2000 areas. Part of nature-inclusive agriculture is the development of herb and fauna-rich grassland. Herb and fauna-rich grasslands contain moderately nutrient-rich vegetation with a varied structure where the Nature Management Code of Conduct recommends not to fertilize (BIJ12, z.d.b). Under the current management of herb and fauna-rich grassland, the manure cycle on farms cannot be closed because the manure cannot be used as fertilization on the grassland.

There are many different stakeholders who have different views on managing herb and fauna-rich grassland such as the provinces, nature conservation organization, dairy farmers and experts such as ecologists and soil experts. There is currently no overview of the different views of stakeholders and experts on the matter of fertilizing herb and fauna-rich grassland, which requires further research. The results of the research may offer new solutions and/or support for the current management policy of herb and fauna-rich grassland, but also in improving biodiversity and nature restoration in the Netherlands.

The main question of the research is investigated by means of a qualitative study. For this study, interviews are conducted with representatives from the various identified groups of stakeholders. The groups of stakeholders are dairy farmers, experts (ecologists and soil scientists), the province and nature conservation organizations. The main question will be answered by conducting at least eight semi-structured interviews with the stakeholders.

The conclusion is that many stakeholders have a similar view about experiences with fertilizing on herb and fauna-rich grassland. It is important to examine the current manure policy for possible changes, which make the policy more workable and more suitable for the stakeholders. The most desired change by the stakeholders is more room for developments within the policy and more customization per area / plot. The stakeholders themselves gain a lot of knowledge from relevant networks, literature and scientific research. Currently, the provinces and nature conservation organization are the most influential players in developing a manure policy for herb and fauna-rich grasslands with a supporting role of the experts. In practice, there is a demand for a more influential role in the development of manure policy.

In order to better guarantee the wishes and needs of the stakeholders, it is recommended to conduct an in-depth study into the different visions of the field management organization and a follow-up study into increasing the applicability of theoretical scientific research in practice. In addition, it is recommended to improve the network/cooperation between the various stakeholders and together design an advice for possible adjustments to the manure policy for herb and fauna-rich grassland in the region.

Inhoud

Voorwoord	2
Samenvatting.....	3
Summary	4
1. Introductie	1
1.1. Natuurherstel en Behoud Nederland	1
1.1.1. Natuurnetwerk Nederland	2
1.1.2. Natura2000 gebieden.....	2
1.2. Natuurinclusieve landbouw	3
1.2.1. Drie dimensies van natuurinclusieve landbouw	3
1.2.2. Vier niveaus van natuurinclusieve landbouw	4
1.2.3. Maatregelen melkveehouderij.....	4
1.3. Kruiden- en faunarijk grasland	5
1.3.1. Beheer	6
1.3.2. Bemesting.....	7
1.4. Kringlooplandbouw	7
1.4.1. Mestkringloop	8
1.4.2. Effecten van ruige mest	8
1.5. Stakeholders.....	11
1.5.1. Overheidsorganisaties.....	11
1.5.2. Terreinbeheerders.....	11
1.5.3. Melkveehouders.....	11
1.5.4. Deskundigen	12
1.6. Knowledge Gap	12
2. Materiaal en aanpak.....	14
2.1. Onderzoekspopulatie	14
2.2. Validiteit	15
2.3. Betrouwbaarheid.....	15
2.4. Methode	15
2.4.1. Deelvraag 1: Ervaringen van stakeholders en deskundigen	15
2.4.2. Deelvraag 2: Argumenten van stakeholders en deskundigen	15
2.4.3. Deelvraag 3: Invloed van stakeholders.	15
2.5. Resultaatverwerking.....	16

3. Resultaten.....	17
3.1. Profielen Stakeholders	17
3.2. Ervaringen met bemesting van kruiden- en faunarijk grasland.....	18
3.2.1. Ervaringen in het algemeen	18
3.2.2. Ervaringen met het huidige mestbeleid	20
3.2.3. Aanpassingen mestbeleid	21
3.3. Argumenten voor het gebruiken of niet gebruiken van mest op kruiden- en faunarijk grasland	23
3.4. Invloedrijke stakeholders op het ontwikkelen van het mestbeleid voor kruiden- en faunarijk grasland.....	25
3.5. Profielen Stakeholders	27
4. Discussie	30
4.1. Resultaten.....	30
4.1.1. Deelvraag 1: Ervaringen van en deskundigen	30
4.1.2. Deelvraag 2: Argumenten van stakeholders en deskundigen	31
4.1.3. Deelvraag 3: Invloed van stakeholders en deskundigen.....	31
4.2. Onderzoeksmethode.....	31
5. Conclusie	33
5.1. Deelvraag 1: Ervaringen van stakeholders en deskundigen	33
5.2. Deelvraag 2: Argumenten van stakeholders en deskundigen	33
5.3. Deelvraag 3: Invloed van stakeholders	34
5.4. Hoofdvraag: Verschillende visies en invloed van stakeholders en deskundigen.....	34
5.5. Aanbevelingen.....	34
5.5.1. Korte termijn aanbevelingen.....	34
5.5.2. Lange termijn aanbeveling.....	35
Bibliografie	36
Bijlage A. Interviewvragenlijst Stakeholders.....	39
Bijlage B. Interviewvragenlijst Deskundigen	40

1. Introductie

In 2019 stelde het Intergouvernementeel Platform voor Biodiversiteit en Ecosysteemdiensten (IPBES) in haar rapport 'First Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services' dat zonder ingrijpende maatregelen er tussen de 500.000 en een miljoen planten- en diersoorten zullen uitsterven in de komende decennia (IPBES, 2019). Hiervoor zijn in Nederland initiatieven zoals Natuur Netwerk Nederland (NNN) en Natura2000 gebieden van belang om natuurherstel te bevorderen. Natuur Netwerk Nederland is een Nederlands netwerk van bestaande en nieuw aan te leggen natuurgebieden met als doel om het uitsterven van planten en dieren in geïsoleerde gebieden te voorkomen. Tot 2027 gaan provincies minimaal 80.000 hectare inrichten om dit natuurnetwerk te versterken (Kuindersma et al., 2015). Vergelijkbaar met NNN is Natura2000 een Europees netwerk van beschermde natuurgebieden met instandhoudingsdoelstellingen om het uiteindelijke doel van de landelijk gunstige staat van instandhouding voor alle door de richtlijnen beschermde soorten en habitatten te behalen (Rijksoverheid, z.d.).

Natuurinclusieve landbouw- en voedselsystemen zijn van belang voor het behalen van de natuurdoelstellingen van onder andere NNN en Natura2000 gebieden. Binnen het systeem wordt gekeken naar het beheren van natuurlijke en duurzame hulpbronnen. Er wordt gezorgd voor zowel economische rendabiliteit als voor de ecologische functies en biodiversiteit rondom het bedrijf (Erisman et al, 2017). Een onderdeel van natuurinclusieve landbouw is het ontwikkelen van kruiden- en faunarijk grasland. Kruiden- en faunarijke graslanden bevatten matig voedselrijke vegetaties met gevarieerde structuur waar vanuit de Gedragscode Natuurbeheer wordt aanbevolen om niet te bemesten (BIJ12, z.d.b). Melkveehouders die het natuurinclusieve systeem toepassen op hun bedrijf zijn vaak ook actief in het toepassen van kringlooplandbouw. Binnen kringlooplandbouw worden alle stoffen die door de melkveehouders uit een gebied verdwijnen ook weer teruggebracht (De Boer en Van Ittersum, 2018). Bij het huidige beheer van kruiden- en faunarijk grasland kan de kringloop niet worden gesloten doordat de mest niet kan worden teruggebracht op het grasland. Het is om die reden van belang om te kijken wat de effecten zijn van mest op kruiden- en faunarijk grasland en wat de visies van deskundigen hierover zijn.

Er zijn veel verschillende stakeholders die een ander blik kunnen hebben op het beheren van kruiden- en faunarijk grasland zoals de overheid, terreinbeheerders, melkveehouders en deskundigen zoals ecologen en bodemdeskundigen. Vanuit de verschillende perspectieven komen de stakeholders en deskundigen met meerdere visies en meningen. Er is momenteel geen overzicht van de verschillende visies van stakeholders en deskundigen uit de praktijk op het gebied van bemesten van kruiden- en faunarijk grasland wat vraagt om verder onderzoek. De resultaten vanuit het onderzoek bieden mogelijk nieuwe oplossingen en/of draagvlak voor het huidige beheerbeleid van kruiden- en faunarijk grasland, maar ook in het verbeteren van de biodiversiteit en natuurherstel in Nederland.

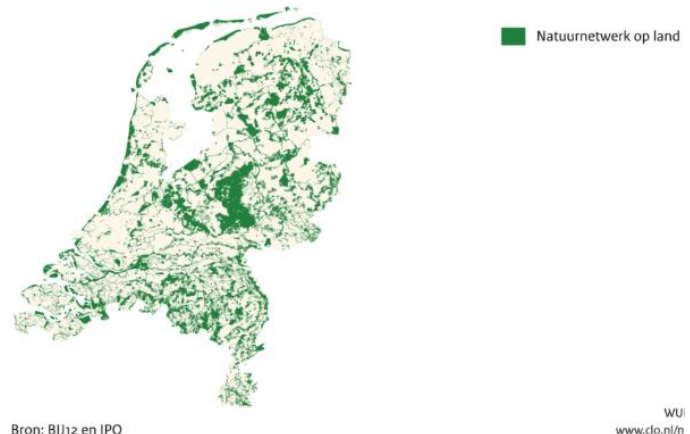
1.1. Natuurherstel en Behoud Nederland

In de volgende paragrafen wordt beschreven waarom Natuurnetwerk Nederland en Natura2000 van belang zijn voor het natuurherstel en het natuurbehoud in Nederland.

1.1.1. Natuurnetwerk Nederland

Natuurnetwerk Nederland (NNN) is een natuurnetwerk dat in 2013 is geïntroduceerd om de achteruitgang van de biodiversiteit en het areaal natuur te stoppen en te herstellen. Het vervangt de Ecologische Hoofd Structuur (EHS) die was opgesteld in 1990. De doelstelling van NNN is om in 2027 een netwerk te creëren van in totaal 668.000 hectare natuur. Hiermee richt NNN zich op bestaande natuurgebieden die minimaal 250 hectare groot zijn, gebieden die perspectief bieden voor natuurontwikkeling en zones die de kerngebieden, zoals nationale natuurparken, landgoederen en bossen, aan elkaar verbinden. Provincies zijn verantwoordelijk voor het inrichten van het Natuurnetwerk Nederland op het land (Sanders, 2018; Sanders et al., 2021). Bijna de helft (49%) van de Nederlandse grond heeft een agrarische bestemming (CBS, 2022). Dit is van belang omdat landbouwgrond als belangrijke verbindingzones kunnen dienen voor de natuur.

Natuurnetwerk Nederland, 2019

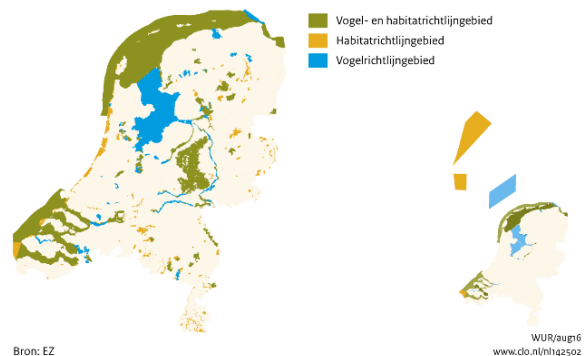

Figuur 1: Natuur Netwerk Nederland (Sanders et al., 2021).

1.1.2. Natura2000 gebieden

Om de Europese biodiversiteit te waarborgen is het belangrijk om duurzame natuurbescherming van flora en fauna op Europees schaalniveau uit te voeren. Hiermee is een eentoniger landschap in Europa en Nederland te voorkomen (Noordzeeloket, z.d.). In Nederland zijn er hiervoor 162 gebieden als Natura 2000 gebied aangewezen onder de Vogel- en Habitatrichtlijn. Een gebied wordt aangewezen als Natura 2000 gebied wanneer er zich soorten of habitattypen bevinden die volgens het Europese perspectief bescherming nodig hebben. Deze beschermde soorten en habitattypen staan opgenomen in de Vogel- en Habitatrichtlijnen die zijn vastgesteld door de Europese Unie (Natura2000, z.d.). Nederland meldt een gebied aan bij de Europese Unie waarna de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) een gebied aanwijst als Natura 2000 gebied. Het beheerplan voor een gebied wordt samengesteld door een provincie, het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, Defensie en/of LNV. Vervolgens wordt het Natura 2000 gebied beschermt volgens de Wet Natuurbescherming die in Nederland wordt gehanteerd (Rijksoverheid, z.d.).

Natura 2000-gebieden, 2015

Figuur 2: Natura-2000 gebieden (Natura2000, z.d.).

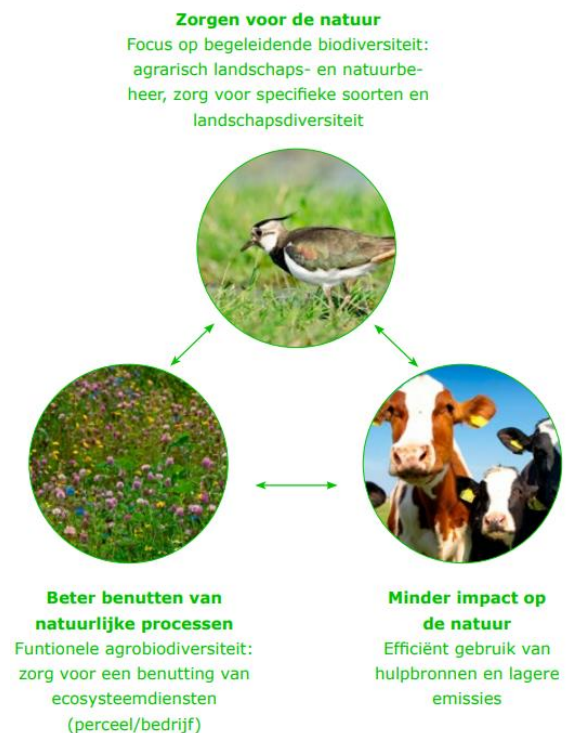
Om samen te vatten zijn zowel Natuurnetwerk Nederland (NNN) als Natura2000 gebieden initiatieven om de natuur te herstellen en biodiversiteit te creëren in Nederland. Voor beide initiatieven kan de landbouw een grote rol spelen. Een van de manieren waar de landbouwsector daar antwoord op geeft, is het inpassen van natuurinclusieve landbouw. In de volgende paragraaf wordt uitgelegd wat de rol van natuurinclusieve landbouw is voor het natuur- en biodiversiteits herstel in Nederland.

1.2. Natuurinclusieve landbouw

Naast de hoge druk op het verbeteren van de biodiversiteit en het natuurlijke kapitaal in Nederland, staat ook de agrarische sector in Nederland onder druk door lage voedselprijzen en kosten die op blijven lopen door strengere eisen op milieu- en dierenwelzijn. Zowel de voedselproductie als het behoud van het natuurlijk kapitaal in Nederland zijn erg belangrijk. Daarom stimuleert de overheid meer natuurinclusieve landbouw, waarbij natuur en landbouw worden gecombineerd. Bij natuurinclusieve landbouw wordt op een duurzame manier voedsel geproduceerd waarbij meer gebruik gemaakt wordt van de verschillende ecosystemen. Ook wordt er gewerkt met meer zorg voor de natuur. Het geeft een duurzaam, biodivers en veerkrachtig eco- en voedselsysteem (Van Doorn et al., 2016).

1.2.1. Drie dimensies van natuurinclusieve landbouw

Binnen natuurinclusieve landbouw wordt er gekeken vanuit drie dimensies, namelijk: zorgen voor de natuur, beter benutten van natuurlijke processen en minder impact op de natuur. In figuur 3 zijn deze drie dimensies visueel weergegeven. Vanuit deze drie dimensies wordt gesproken over het belang van onder andere een gezonde, vruchtbare bodem met een stabiel organisch stofgehalte, gezond bodemleven en een goede bodemstructuur, maar ook over het sluiten van de mineralenkringloop en het benutten van de reststromen. In tabel 1 zijn alle doelen voor natuurinclusieve landbouw beschreven (Gies et al., 2019).

Figuur 3 Drie dimensies van natuurinclusieve landbouw. (Gies et al., 2019).

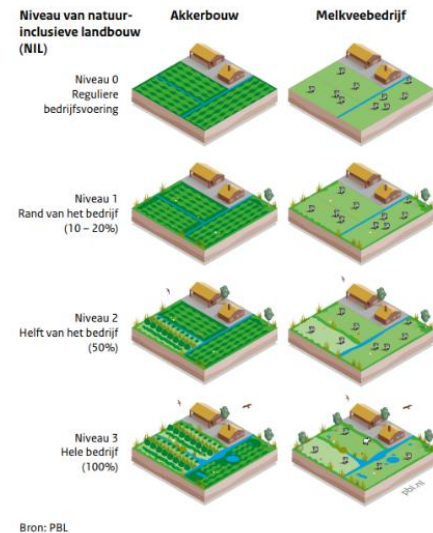
Tabel 1 Doelen natuurinclusieve landbouw (Gies et al., 2019).

Zorgen voor natuur (bodem, water, lucht, flora en fauna)	Benutten natuurlijke processen (meer veerkracht)	Minder impact op natuur
Beschermen, in stand houden en herstellen van leefgebieden wilde flora en fauna op boerenland	Gezonde bodem: - Vruchtbare bodem - Stabiel organische stofgehalte - Gezond bodemleven - Goede bodemstructuur	Gesloten mineralen kringloop zonder lekverliezen naar natuur
Beschermen specifieke soorten	Externe inputs vervangen door natuurlijke oplossingen	Verlaging van grondstoffengebruik
In stand houden en herstellen bodembiodiversiteit	Robuuste gewassen en dieren	Benutten reststromen
Beschermen, in stand houden en herstellen structuren van landschaps- en cultuurhistorische elementen	Meer (genetische) diversiteit in gewassen	Emissies naar leefomgeving verminderen
Waterhuishouding op orde: Chemische en ecologische kwaliteit van grond- en oppervlaktewater op KRW-norm (2027) brengen Voldoende water beschikbaar voor natuur en landbouw		

1.2.2. Vier niveaus van natuurinclusieve landbouw

Er zijn vier niveaus te onderscheiden voor het indelen van natuurinclusieve landbouwbedrijven. De niveaus verschillen in de mate waarin agrariërs natuurinclusieve maatregelen nemen op hun bedrijf. Bij niveau 1 kan een agrariër zijn bedrijfsvoering nog ongemoeid laten, echter voor niveau 2 en 3 is dit niet meer zo en zal het consequenties hebben voor de bedrijfsvoering. De niveaus zijn als volgt:

- Niveau 0: Reguliere bedrijfsvoering (intensieve melkveehouderij) zonder investeringen in maatregelen voor natuurinclusieve landbouw. Het bedrijf voldoet alleen aan de wettelijke verplichtingen.
- Niveau 1: Reguliere bedrijfsvoering maar met extra investeringen in maatregelen voor natuurinclusieve landbouw. Op een deel van het land, 10-20% van de totale oppervlakte, worden maatregelen toegepast die de biodiversiteit bevorderen, bijvoorbeeld met maatregelen vanuit collectief agrarisch natuurbeheer, het ophangen van nestkastjes of het aanbrengen van erfbeplanting.
- Niveau 2: Reguliere bedrijfsvoering maar met extra investeringen in maatregelen voor natuurinclusieve landbouw waardoor de bedrijfsvoering extensiever is geworden. Er wordt op de helft van het bedrijf gestuurd op de verbetering van de functionele biodiversiteit door optimalisering van kringlopen op het bedrijf.
- Niveau 3: Bij dit type bedrijfsvoering is de gehele bedrijfsvoering extensiever geworden. Op het hele bedrijf zijn de kringlopen geoptimaliseerd en passen de gehouden veerassen bij de kenmerken en (on)mogelijkheden van de omgeving; het bedrijf gaat zich meer vormen als één systeem met het omliggende landschap en bedrijven in de buurt (Bouma et al., 2019).

Figuur 4: Niveaus natuurinclusieve landbouw (Bouma et al., 2019).

1.2.3. Maatregelen melkveehouderij

Vanuit de natuurinclusieve landbouw zijn er verschillende maatregelen die agrariërs kunnen toepassen om natuurinclusief te gaan ondernemen. In Nederland zijn agrariërs hier al actief mee bezig. Uit onderzoek is gebleken dat 80% van de Nederlandse agrariërs minstens één maatregel heeft genomen op het bedrijf om het bedrijf natuurinclusiever te maken (Runhaar et al., 2018). Voor dit onderzoek is er alleen gekeken vanuit het perspectief van de melkveehouderij. In tabel 2 zijn verschillende maatregelen beschreven (Bouma et al., 2019). Voor dit onderzoek zullen met name de maatregelen met betrekking tot de bodem van belang zijn. Deze maatregelen zijn groen gearceerd in de tabel. De maatregelen zijn verdeeld over de drie dimensies van natuurinclusieve landbouw.

Tabel 2: Maatregelen NIL Melkveehouderij (Bouma et al., 2019).

Zorgen voor de Natuur	Beter benutten van natuurlijke processen	Minder impact op de natuur
Aanleg bloeiende randen	Extra weidegang	Toepassen van kringlooplandbouw
Aanleggen van natuurvriendelijke oevers	Gebruiken van ruige mest	Vermindering gebruik zware machines
Aanleg plas-drassysteem	Latere maaidatum	Vermindering kunstmestgebruik
Landschapselementen	Blijvend grasland	Minder intensief slootbeheer
Verhogen waterpeil	Inzet dubbel-doel-rassen	Precisiebemesting
Aanleg kruiden- en faunarijk grasland	Compostering	Vermindering intensieve teelt
Nestkasten ophangen voor vogels	Toepassen van kringlooplandbouw	Vermindering bestrijdingsmiddelen/ medicijngebruik

Samengevat is natuurinclusieve landbouw een antwoord vanuit de agrarische sector om natuur- en biodiversiteitsherstel in Nederland te bevorderen. Natuurinclusieve landbouw wordt gestimuleerd vanuit drie verschillende dimensies met verschillende doelen per dimensie. Hoe meer natuurinclusieve maatregelen een melkveehouder toepast op zijn boerderij en hoe groter het natuurlijke areaal is, hoe hoger de melkveehouder scoort op de vier niveaus. Een van de natuurinclusieve maatregelen die een melkveehouder kan nemen, is het toepassen van kruiden- en faunarijk grasland. In paragraaf 1.3. wordt uitgelegd wat kruiden- en faunarijk grasland is en hoe het wordt beheerd.

1.3. Kruiden- en faunarijk grasland

Nederland kent veel verschillende typen natuur, van moerassen tot open duinen of verschillende soorten bossen. Om al deze verschillende soorten natuur te beschrijven en een inzicht te geven in de (ontwikkeling van de) natuur- en landschapskwaliteiten is de Index Natuur en Landschap (INL) ontwikkeld. In de INL worden zeventien verschillende natuurtypen, vier verschillende landschapselementtypen en vijftien verschillende agrarische natuurtypen omschreven. Onder elk van deze natuur- en landschapstypen vallen weer verschillende beheertypen met ieder hun eigen specifieke kenmerken. Deze verschillende beheertypen zijn bedoeld om het beheer van deze typen aan te sturen (BIJ12, z.d.a). Binnen het Natuur Netwerk Nederland (NNN) neemt het beheertype kruiden- en faunarijk grasland (N12.02) een aanzienlijk areaal in (Eichhorn et al., 2020). Kruiden- en faunarijk grasland (N12.02) is het beheertype wat behoort tot het natuurtype rijke graslanden en akkers (N12).

Kruiden- en faunarijk grasland kan worden beschreven als grasland dat kruidenrijk is, maar niet behoort tot de schraallanden, vochtig hooiland, zilt grasland en overstromingsgrasland of glanshaverhooiland. Dit natuurtype omvat droge tot vochtige graslanden met merendeels 'algemenere' soorten die weinig specifieke eisen aan de abiotische omgeving stellen. Het betreft grasland waarin de grasachtigen dominant zijn, maar kruiden en mossen een oppervlakteaandeel van tenminste 20% hebben. Er worden voor kenmerkende faunasoorten vooral kwalificerende structuurelementen gedefinieerd, namelijk: 5-20% hoog struweel, 1-5% solitaire bomen of bosjes en/of 100 meter slootlengte per hectare. De vegetatie kan verschillende graslandvegetaties bevatten zoals kamgrasvegetaties of witbolgraslanden. Het grasland wordt meestal extensief beweide of gehooide en niet of weinig bemest. Dit beheertype kan op diverse bodems worden toegepast; van vochtig tot droog en heeft doorgaans een matig voedselrijk karakter. Het wordt gekenmerkt door een variatie in structuur en een kruidenrijke graslandbegroeiing waarin zich veel kleine fauna bevindt. Verschillende vegetatietypen vormen zich binnen het perceel door middel van gradiënten

binnen (grond)waterpeil en voedselrijkdom. Kruiden- en faunairijk grasland is van belang voor vlinders en andere insecten, vogels en kleine zoogdieren (BIJ12, z.d.b).

Het doel van kruiden- en faunairijk grasland is om de biodiversiteit te bevorderen door grotere diversiteit aan planten, insecten en boerenlandvogels op het land. Daarnaast wordt er ook gekeken naar de agrofunctionaliteit voor het bedrijf door het verbeteren van de bodemstructuur, bodemleven, gewasproductie, droogteresistentie, stikstofbinding, voederwaarde en koegezondheid. De meerwaarde van kruiden- en fauna grasland voor de biodiversiteit wordt bepaald door de botanische samenstelling van het grasland. Hoe meer verschil in soorten kruiden en grassen, hoe gevarieerder de structuur is die insecten aantrekt, wat zorgt voor een grotere biodiversiteit. De verschillende soorten grassen en kruiden zorgen voor een biotoop voor insecten. Voor insecten, die baat hebben bij bloemen zoals vlinders, bijen en sluipwespen, is de aanwezigheid van bloeiende kruiden van belang. Daarnaast zijn diverse weidevogels en kuikens afhankelijk van insecten die op de vegetatie en op de bodem zitten. De bovengrondse biodiversiteit heeft ook positief effect op de ondergrondse biodiversiteit. Met diversiteit in wortelstelsels en bewortelingsdiepte ontstaat er onder het kruidenrijk grasland een goede kruimelige bodemstructuur. Dit is gunstig voor bodemleven, ontwatering en vochtvoorziening. Wormen spelen hierbij een belangrijke rol (Jansma et al., 2021).

1.3.1. Beheer

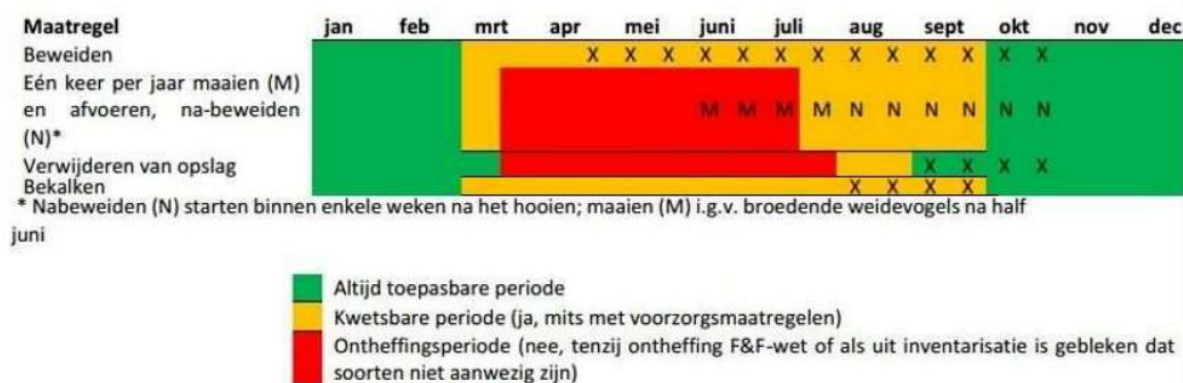
Het beheeradvies dat door BIJ12 wordt gegeven is instandhoudingsbeheer. Dit is bedoeld voor percelen die in een gunstige staat verkeren en voldoen aan de kwaliteitsmaatlat. Om te voldoen aan de kwaliteitsmaatlat van het beheertype kruiden- en faunairijk grasland is de samenstelling van de vegetatie, de aanwezigheid van structuurelementen en het voorkomen van kwalificerende soorten fauna van belang, waarbij de abiotische factoren op orde zijn.

Kruiden- en faunairijk graslanden worden voornamelijk beheerd door middel van extensieve weidegang en het af en toe toepassen van hooien of na-beweiding. Het doel van dit beheer omvat:

- Het zorgen voor kruidenrijke vegetaties en tegengaan van strooiselophoping, verruiging en bebossing,
- Het zorgen voor kleinschalige structuurvariatie om ruimte te bieden voor diverse diergroepen (dagvlinders en andere insecten, reptielen, vogels e.d.),
- En het zorgen van een gunstige vegetatiestructuur en voldoende voedselaanbod voor weidevogels (indien van toepassing).

Het beheer moet afgestemd worden op de productiviteit van het grasland. Dit kan zowel met variatie in veebezetting (tot ca. 1,5 grootvee-eenheden (GVE) per hectare), een gevarieerde begrazingsdruk, in het toepassen van na-beweiding of een maaibeleid.

Ook is de timing van deze beheermaatregelen erg belangrijk om geen nadelige invloeden te creëren voor de beschermde soorten (aldus de natuurbeschermingswet). In figuur 5 zijn schematisch de periodes aangegeven waarin bepaalde beheersmaatregelen voor kruiden- en faunairijk grasland het beste kunnen worden uitgevoerd (BIJ12, z.d.c).

Figuur 5: Uitvoering van beheermaatregelen kruiden- en faunairijk grasland. De symbolen X, M, N geven aan wanneer iedere maatregel het beste kan worden uitgevoerd (BIJ12, z.d.c).

1.3.2. Bemesting

Kruiden- en faunairijk grasland bestaat veelal uit matig voedselarme vegetaties die doorgaans niet bemest hoeven te worden volgens het huidige beheeradvies van BIJ12. Door de voedselarme omstandigheden ontstaan er overgangen naar schralere vegetatietypen, zoals vochtig hooiland of droog schraalland, wat vaak gewenste natuurambities zijn van provincies. Wanneer de omstandigheden te voedselarm worden kan er bij uitzondering lichte bemesting (al dan niet pleksgewijs) met ruige stalmest worden toegepast. Ook kan het gebruik van ruige stalmest noodzakelijk zijn om voldoende voedselaanbod te krijgen voor weidevogels. In dat geval geldt er een ander beheeradvies, namelijk dat van beheertype 'vochtig weidevogelgrasland' (N13.01). Bij gebruik van ruige stalmest wordt rijke stromest geadviseerd dat goed verteerd is zodat het snel kan mineraliseren en zo kan worden benut door het bodemleven. Ook kan er bekalking worden toegepast bij te voedselarme – of te zure omstandigheden ($\text{pH-KCL} < 4,8$). Graslanden met een basische bodem bevatten een hogere soortenrijkdom dan zure bodems. Daarnaast is de bemesting ook afhankelijk van de vegetatieproductie van het grasland. Bij een productie van meer dan 6 kg droge stof per hectare moet bemesting achterwege worden gelaten (BIJ12, z.d.c).

Samengevat is kruiden- en faunairijkgrasland een grasland dat kruidenrijk is, maar niet behoort tot de schraallanden, vochtig hooiland, zilt grasland en overstromingsgrasland of glanshaverhooiland. Dit natuurtype omvat droge tot vochtige graslanden met merendeels 'algemenere' soorten die weinig specifieke eisen aan de abiotische omgeving stellen. Kruiden- en faunairijke graslanden worden voornamelijk beheert door middel van extensieve weidegang, waarbij er af en toe hooien of nabeweiding wordt toegepast. Kruiden- en faunairijk grasland bestaat veelal uit matig voedselarme vegetaties, die doorgaans niet bemest hoeven te worden volgens het huidige beheeradvies van BIJ12. Dit mestbeleid zorgt ervoor dat de mestkringloop bij de melkveehouder niet kan worden gesloten. In paragraaf 1.4 wordt hier meer op ingegaan.

1.4. Kringlooplandbouw

Kringlooplandbouw is als het ware een verzamelnaam voor maatregelen die de grondstofkringloop zo veel mogelijk willen laten sluiten. Het sluiten van bodem-plant-dier-mest kringlopen is van groot belang voor de verduurzaming van de landbouw. Dit zorgt er namelijk voor dat er efficiënter wordt omgegaan met grondstoffen en dat de impacts op het milieu en de natuur worden verlaagd. Voor een landbouwbedrijf is het een doel om deze kringlopen te sluiten op een manier dat hand in hand gaat met een goed verdienmodel. Door de reststromen beter te benutten binnen het bedrijf, kan

geld worden bespaard omdat er dan minder nieuwe grondstoffen moeten worden aangekocht. Dit zorgt ervoor dat de milieudruk omlaag kan.

Kringlooplandbouw en natuurinclusieve landbouw zijn niet hetzelfde concept, maar hebben wel overlap in de maatregelen en doelen die zij willen toepassen en bereiken. In figuur 6 worden de twee concepten weergegeven. Dat er overlap is tussen de twee concepten wordt in het midden weergegeven. Zoals in het figuur is te zien, is het voor zowel natuurinclusieve landbouw als voor kringlooplandbouw van belang dat de organische stof terug wordt gebracht in de bodem (Smits et al., 2020).

Figuur 6: Natuurinclusieve landbouw en kringlooplandbouw (Smits et al., 2020).

1.4.1. Mestkringloop

Zoals aangegeven in paragraaf 1.3.2. wordt er op natuurtypes kruiden- en faunarijke grasland vaak geen mest toegevoegd op het land. Hierdoor wordt de mestkringloop bij de melkveehouder niet gesloten. Een mogelijk streefbeeld om die kringloop wel te sluiten is om weilanden, akkerland en tuinbouw te bemesten met hoogwaardige meststoffen die afkomstig zijn van meer lokaal beschikbare reststromen zoals compost of dierlijke mest. Het gebruiken van kunstmest wordt hierin ontmoedigd. Dierlijke mest is rijk aan mineralen, zoals fosfaat, stikstof en kalium, maar ook eiwitten, vetzuren en andere organische stoffen (Kringlooplandbouw, z.d.).

Er zijn meerdere duurzame manieren om met mest om te gaan binnen de bedrijfsvoering, waaronder mest in de wei, mest in de stal, mest composteren en mest technologisch verwerken. De meest natuurlijke en efficiënte manier om mest toe te passen is om de koeien zoveel mogelijk buiten te laten lopen. Daarnaast zijn er ook technologische systemen waarbij de mest in de stal kan worden gescheiden van de urine met ruige mest en urine als eindproducten. Ruige mest is waardevol voor de bodemkwaliteit als dit wordt aangebracht op het land. Ook composteren kan waardevol zijn voor de bodemkwaliteit. Tijdens het composteren worden mest en plantenresten omgezet in humus. Door aerobe-afbraak van de reststromen ontstaat er een meststof die ook veel goeds doet voor het bodemleven. Rijpe compost bezit een hoger gehalte aan stabiele organische stof (Nantier, 2017).

Een recente studie toont aan dat de huidige mestgebruiksnormen een beperkende factor zijn in het kunnen plaatsen van alle koeienmest op het eigen bedrijf. Met de huidige Europese regelgeving is het onwaarschijnlijk dat alle melkveehouders al hun mest kunnen plaatsen op hun eigen grond vanwege de gebruiksnormen van mest (Daatselaar et al., 2022). Dit zorgt ervoor dat melkveehouders moeilijk hun mestkringloop kunnen sluiten. Dit leidt tot extra kosten voor de melkveehouder en het niet behalen van de kringloopdoelstellingen (Hoes et al., 2022). Om dit verder te onderzoeken moet er gekeken worden naar de effecten van mest op grasland.

1.4.2. Effecten van ruige mest

Om te onderzoeken of het mogelijk is voor een melkveehouder om de mestkringloop te sluiten, is het belangrijk om te onderzoeken wat het effect van mest is op grasland in het algemeen. Maar ook specifiek op kruiden- en faunarijke grasland. Voor dit onderzoek wordt er gekeken naar ruige stalmest in plaats van drijfmest omdat drijfmest minder passend is bij de doelstellingen van natuurinclusieve landbouw (Bouma et al., 2019). Daarnaast heeft het gebruik van drijfmest minder positieve effecten op het bodemleven omdat het minder organische stof toevoegt als voeding voor het bodemleven, en

omdat drijfmest kan leiden tot een hoge uitspoeling van nutriënten (Hondebrink et al., 2021). Vaste of ruige stalmest wordt beschreven als een vorm van steekbare mest waaraan een hoeveelheid strooisel is toegevoegd. Dit strooisel kan in de stal worden toegevoegd, zoals stalmest uit een grup- of potstal, maar ook buiten de stal. Op de lange termijn heeft vaste mest een positief effect op het organische stofgehalte, de bodemstructuur, het bodemleven en de nutriëntenlevering. Dit resulteert in een goede bodemkwaliteit, een hogere gewasopbrengst en minder schadelijke invloed op het milieu. Daarnaast kan een gezond bodemleven ziekten en plagen onderdrukken en heeft het ook indirect een positief effect op sommige soorten vogels. Uit onderzoek van Louis Bolk Instituut uit 2017 blijkt dat ruige mest of stromest nestgelegenheid kan bieden voor vogels (Erisman et al., 2017). Echter in 2020 geeft hetzelfde instituut ook aan dat hier geen wetenschappelijk onderzoek naar is gedaan die dat kan bevestigen (De Wit et al., 2022).

Uit tabel 3 blijkt dat vaste mest en compost meer dan twee keer zoveel organische stof bevatten in vergelijking tot drijfmest. Een van de belangrijkste indicatoren voor bodemvruchtbaarheid is de organische stof. Dit heeft ook een positief effect op de bodemstructuur en het bodemleven. In vergelijking met drijfmest komen de nutriënten bij vaste mest langzamer vrij waardoor de nutriënten geleidelijk worden opgenomen door het gewas en er minder kans is op uitspoeling dan met drijfmest. Een nadeel van vaste mest is dat het onvoldoende kan zijn voor de gewasgroei op korte termijn (Hondebrink et al., 2021). Voor de weidevogeldoelstelling is een lage gewasgroei voor de eerste snede juist beter in verband met het foerageren van de weidekuikens die meer moeite hebben bij een hoog, dichtgegroeid gewas (De Wit et al., 2022).

Tabel 3: Organische stoftoevoer van verschillende mestsoorten (De Wit et al., 2022).

	Organische stof (kg/ton vers)	Effectieve organische stof (EOS) (kg/ton vers)	kg EOS per kg fosfaat	Kg EOS per kg stikstof
Drijfmest				
Dunne fractie varkensmest	53	17	7	3
Rundvee	71	50	33	18
Vleesvarkens	79	26	7	7
Vaste mest				
Rundvee	155	109	25	20
Varkens (stro)	153	50	6	6
Pluimvee	416	137	7	5
Compost				
GFT-compost	242	218	50	27
Groencompost	179	161	73	36
Champost	211	106	24	14
Bokashi (bermmaaisel 8 weken)	157	126	66	35

De verschillende organismen die in de bodem leven zijn ingedeeld naar lichaamsgrootte. Macro-organismen zijn groter dan 2 mm. Voorbeelden van macro-organismen zijn de mol en regenwormen. De meso-organismen zijn ongeveer tussen 0,2 en 2 mm, zoals aaltjes. De micro-organismen zijn kleiner dan 0,2 mm, bijvoorbeeld bacteriën en schimmels. De bodemorganismen zijn allemaal bezig met het opnemen van organisch materiaal en zetten dit daarna om in nuttige voedingsstoffen. In tabel 4 staat een overzicht van het effect van verschillende mestsoorten op het bodemleven. Vaste rundermest heeft het meest positieve effect op het bodemleven (Hondebrink et al., 2021). In het algemeen wordt een positieve invloed op het bodemleven gevonden bij het gebruik van organische stof rijke mestsoorten. Echter, als er gekeken wordt naar het wormleven is het effect bij graslanden vaak beperkt, mede omdat deze ook zelf veel organische stof leveren uit bovengrondse gewasresten en wortels (Van Eekeren en Bokhorst, 2009). Dit wordt later nogmaals bevestigd door onderzoek uitgevoerd door Louis Bolk Instituut in 2016 (Van Eekeren et al., 2016).

Tabel 4: Kwalitatieve effecten van verschillende soorten bemesting op organische stof en bodemleven (Hondebrink et al., 2021).

	Organische stof	HWC	PMN	Bacteriën	Schimmels	Bacterivore nematoden	Fungivore nematoden	Herbivore nematoden	Regenwormen
Compost	+++	+/0	+	+/0	+/0	+/0	+/0	+/0	+/0
Vaste rundermest	+++	++	++	++	++	++	-	+	+++
Vaste pluimveemest	+	0	+	0	0	0	0	0	+
Runderdrijfmest	++	++	++	++	+	++	-	-	++
Varkendrijfmest	+	+	+	+	0	+	-	-	0
Dikke fractie	+	+	+	0	0	0	0	0	+
Dunne fractie	-	-	-	0	-	0	-	0	0
Digestaat	+/-	+/-	+/-	+/- ●	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
Concentraat	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Toelichting: +, ++, +++ positief effect | - negatief effect | +/- en +/- wisselende effecten | 0 geen effect |
 Rood ondersteund door literatuur | Zwart expert judgement (auteurs)

Bemesting met vaste mest kan een rol spelen in het onderhouden van een geschikte pH, maar het verschil in effect ten opzichte van drijfmest is klein. Bekalken kan eventueel een alternatief zijn om de pH van natuurgronden op een gewenst niveau te krijgen/houden, zonder dat dit een grote toename van de gewasgroei oplevert (De Wit et al., 2022).

Vanuit het agrarisch natuurbeheer is vaak de kritiek te horen dat verschraling een ongewenste verruiging van de botanische samenstelling geeft. Hierdoor zou de kruidenrijkdom achterblijven, de doordringbaarheid voor kuikens van weidevogels problematisch zijn en het wormenaanbod voor volwassen grutto's teruglopen. Dergelijke situaties ontstaan door te extensief beheer waarbij de verschrallingsfase te lang duurt en ongewenste soorten zich massaal mogen vermeerderen. Dit vraagt voor een duidelijk overgangsbeheer waar een intensief verschrallingsbeheer plaatsvindt, waar bemesting ook een rol kan hebben en de maaifrequentie en het productiepotentieel op elkaar worden afgestemd. Hierbij worden de nutriënten versneld afgevoerd door gericht te bemesten met andere mineralen en biomassa af te voeren (De Wit et al., 2022).

Zoals uit bovenstaande naar voren komt zijn de onderzoekers het niet altijd met elkaar eens over het feit dat ruige mest een positief effect kan hebben op kruiden- en faunarijk grasland. Daarnaast is er

momenteel nog veel onderzoek gaande over het bemesten van kruiden- en faunarijk grasland. De inzichten veranderen continue. Dit roept de vraag op waar de verschillende visies van stakeholders op gebaseerd zijn.

Om samen te vatten is kringlooplandbouw een verzamelnaam voor maatregelen die de grondstofkringloop zo veel mogelijk willen laten sluiten. Een van die maatregelen is het sluiten van de mestkringloop. Het terugbrengen van de mest op het land in de vorm van vaste mest heeft verschillende voor- en nadelen. Er is veel discussie en verschil in onderzoek over wat de effecten precies zijn van vaste mest op het natuurtype kruiden- en faunarijk grasland. In de volgende paragraaf worden een aantal stakeholders beschreven die belang hebben of bepalend zijn bij het ontwikkelen van het mestbeleid op het natuurtype kruiden- en faunarijk grasland.

1.5. Stakeholders

Om te achterhalen wat de verschillende visies zijn over het mestbeleid van het natuurtype kruiden- en faunarijk grasland en het sluiten van de mestkringloop is het van belang om te achterhalen wie er belang hebben bij dit beleid. Een aantal stakeholders waarvan wordt verwacht dat zij belang hebben bij het mestbeleid zijn: overheidsorganisaties, terreinbeheerders, melkveehouders en deskundigen als ecologen en bodemdeskundigen.

1.5.1. Overheidsorganisaties

Een overheidsorganisatie is een algemene aanduiding die wordt gebruikt voor allerlei soorten organisaties die namens de overheid taken uitvoeren. Een voorbeeld van een overheidsorganisatie is Provincie Zuid-Holland. Zij hebben verschillende opgaven die zij moeten uitvoeren in opdracht van de nationale overheid.

Hun visie omtrent landschap is om een gezonde leefomgeving en een aantrekkelijk vestigingsklimaat in Zuid-Holland te creëren. Daarin stimuleren ze de landbouw om kringlooplandbouw toe te passen en ruimte te creëren voor biodiversiteit, water en landschap. Vanuit de overheid krijgen provincies de opgaven om bepaalde natuurdoelen te bereiken en zijn ze verantwoordelijk voor het creëren van natuurtypen en bijbehorende beheeradviezen (Zuid-Holland, z.d.). Het ontwikkelen van een mestbeleidadvies is daar ook onderdeel van. Het is daarom interessant om te achterhalen wat hun visie is op het ontwerpen van beleid voor bepaalde natuurtypen zoals kruiden- en faunarijk grasland.

1.5.2. Terreinbeheerders

Terreinbeherende organisaties beheren een gebied op basis van natuurtechnische- en landschappelijke uitgangspunten. Voorbeelden van terreinbeherende organisaties zijn Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer. Hun missie is erop gericht dat huidige en toekomstige generaties de vele belangrijke waarden van natuur kunnen beleven, in balans met het duurzaam benutten van de gebieden met de samenleving (Staatsbosbeheer, 2023).

Hun rol met betrekking tot het mestbeleid is het ontwikkelen van het beleid op hun natuurgrond. Terreinbeheerders bezitten of beheren een groot aandeel van de natuurterreinen. Het natuurtype waarmee zij een bepaald gebied inrichten heeft gevolgen voor het beheerbeleid dat er op dat land komt. Daarbij kijken ze naar de adviezen vanuit de provincies. Bij kruiden- en faunarijk grasland hebben zij een bepaald beleid dat zij toepassen om dit natuurtype te beheren zoals beschreven in paragraaf 1.3.1. Bij dat beheerplan zit een mestbeleid dat is ontwikkeld met een bepaalde visie vanuit de terreinbeherende organisatie.

1.5.3. Melkveehouders

Melkveehouders zijn de uiteindelijke pachters en/of beheerders van het natuurland. Zij werken samen met terreinbeheerders in het uitvoeren van het beleid. Samen met terreinbeheerders stellen

zij contracten over het pachten van het natuurland en het beheer. Beheren wordt vaak gedaan in de vorm van beweiden, hooien en in sommige gevallen bemesten.

Melkveehouders proberen hun mestkringloop op het bedrijf te sluiten. Hierdoor hebben zij ook een bepaalde visie omtrent het mestbeleid op natuurgronden zoals kruiden- en faunarijk grasland. Het is daarom belangrijk om melkveehouders ook in het onderzoek te betrekken.

1.5.4. Deskundigen

Onder deskundige wordt verstaan: ervaren, beproefd, bewezen en deugdelijk (Ensie, 2021).

Deskundigen die gespecialiseerd zijn op het gebied van mestbeleid op natuurtypes zoals kruiden- en faunarijk grasland zijn ecologen en bodemdeskundigen. Ecologen zijn specialist op het gebied van flora en fauna en onderzoeken de relatie tussen planten, dieren en de omgeving. Bodemdeskundigen zijn specialisten die zich bezighouden met de samenstelling en vorming van de bodems. Beide partijen hebben een bepaalde expertise omtrent de effecten van mest op de bodem en hebben hierdoor kennis die van toepassing kan zijn voor dit onderzoek.

Samenvattend zijn stakeholders zoals overheidsorganisaties, terreinbeheerders, melkveehouders en deskundigen van belang bij het samenstellen van een mestbeleid voor natuurtypes zoals kruiden- en faunarijk grasland.

1.6. Knowledge Gap

In de voorgaande paragrafen is te lezen dat bij de huidige beheersvoorschriften van kruiden- en faunarijk grasland (BIJ12, z.d.c) de kringloop niet kan worden gesloten doordat de mest niet kan worden teruggebracht op het grasland. Dit zorgt voor belemmeringen bij de melkveehouders maar gaat ook tegen de principes in van kringlooplanbouw (sluiten van mestkringloop) en natuur inclusieve landbouw (beter benutten van natuurlijke processen). Uit de theorie, beschreven in paragraaf 1.4.2., blijkt dat ruige mest een positief effect kan hebben op kruiden- en faunarijk grasland maar dat wetenschappelijk onderzoek niet op één lijn zit. Een voorbeeld hiervan is het onderzoek van Louis Bolk Instituut waaruit blijkt dat ruige mest of stromest nestgelegenheid kan bieden voor vogels (Erisman et al., 2017). Echter in 2020 geeft hetzelfde instituut ook aan dat hier geen wetenschappelijk onderzoek naar is gedaan die dat kan bevestigen (De Wit et al., 2022). Ook blijkt uit onderzoek dat er vanuit het agrarisch natuurbeheer vaak de kritiek te horen dat verschraling een ongewenste verruiging van de botanische samenstelling geeft. Hierdoor zou de kruidenrijkdom achterblijven, de doordringbaarheid voor kuikens van weidevogels problematisch zijn en het wormenaanbod voor volwassen grutto's teruglopen. Hierin kan bemesting een rol spelen door de maaifrequentie en het productiepotentieel op elkaar af te stemmen. Hierbij worden de nutriënten versneld afgevoerd door gericht te bemesten met andere mineralen en biomassa af te voeren (De Wit et al., 2022). Ondanks het onderzoek, wordt bemesten vaak nog als negatief gezien bij verschillende stakeholders. Daarnaast hebben stakeholders verschillende visies en meningen omtrent het bemesten van kruiden- en faunarijk grasland.

Om mogelijke nieuwe oplossingen en/of draagvlak in het huidige beheerbeleid van kruiden- en faunarijk grasland te creëren is het belangrijk om de verschillende visies en meningen van diverse stakeholders en deskundigen in kaart te brengen. De onderzoeksvraag die hierop is gebaseerd is als volgt:

Wat zijn de verschillende visies en invloed van stakeholders en deskundigen op het mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland?

Onder visies wordt verstaan; een blik of een kijk op een bepaalde zaak. De manier waarop men iets beschouwt, conceptualiseert en interpreteert. Een visie ontstaat door een combinatie van perceptie

en het oordeel dat men vormt over wat men waarneemt. Een visie is meestal persoonlijk, maar kan ook gedeeld worden binnen een organisatie of door een groep mensen (Encyclo, 2023d). Onder stakeholders wordt verstaan een individu, team of organisatie, of klassen ervan, die een belang hebben in een systeem. Het is belangrijk de belanghebbenden en hun belangen, positie en invloed goed in kaart te hebben (Encyclo, 2023b). De stakeholders en deskundigen die van belang zijn voor dit onderzoek zijn beschreven in paragraaf 1.5.

Uit het hierboven beschreven theoretische onderzoek komen een aantal deelvragen naar voren. De deelvragen luiden als volgt:

1. Wat zijn de ervaringen van bemesting op kruiden- en faunairijk grasland van diverse stakeholders en deskundigen?

Onder ervaringen wordt verstaan; een vorm van kennis, iets door ondervinding geleerd hebben of kennis hebben van de gebruikelijke gang van zaken. Daarnaast kan het ook een reflectie zijn uit observatie en betrokkenheid bij bepaalde processen of toestanden. Het is van belang om te onderzoeken wat de verschillende ervaringen zijn met het bemesten (of niet bemesten) van kruiden- en faunairijk grasland. Een visie op een bepaald onderwerp wordt immers ontwikkeld door te ervaren (Carrieretijger, 2023).

2. Wat zijn de argumenten van diverse stakeholders en deskundigen voor het gebruiken of niet gebruiken van mest op kruiden- en faunairijk grasland?

Onder argumenten wordt verstaan; een aangevoerd feit in een discussie om een zienswijze te ondersteunen, een reden om iets te doen (Encyclo, 2023a). Naast ervaringen is het ook belangrijk om te onderzoeken vanuit welk standpunt de stakeholders hun visies hebben gevormd. Zijn er bepaalde studies, methodieken of wetenschappelijke bronnen waaruit stakeholders hun visies hebben ontwikkeld?

3. Welke stakeholders hebben de meeste invloed op het ontwikkelen van het mestbeleid voor kruiden- en faunairijk grasland?

Invloed is het vermogen om inwerking te hebben op een persoon, zaak of omstandigheid (Encyclo, 2023c). Naast het ontwikkeld hebben van een bepaalde visie is het belangrijk om te onderzoeken wat de invloed van de visie(s) is op het ontwikkelen van het mestbeleid voor kruiden- en faunairijk grasland. Welke stakeholders hebben een grote invloed in de beslissingen die gemaakt worden? Vanuit dit onderzoek kan er worden bepaald of de stakeholders met de meeste invloed ook daadwerkelijk de meest betrouwbare visie hebben (visie door middel van kundige ervaring en wetenschappelijke onderbouwing).

De resultaten op de deelvragen zullen een antwoord geven op de vraag wat de verschillende visies zijn van stakeholders en deskundigen omtrent het mestbeleid op kruiden- en faunairijk grasland en wat de invloeden zijn van die verschillende visies op het ontwikkelen van het mestbeleid. Door de adviezen vanuit dit rapport kan er actie worden ondernomen om mogelijk nieuwe oplossingen en/of draagvlak te creëren voor het huidige beheerbeleid van kruiden- en faunairijk grasland. Maar ook in het verbeteren van de biodiversiteit en het natuurherstel in Nederland.

2. Materiaal en aanpak

Om een antwoord op de hoofd- en deelvragen te vinden, wordt in dit hoofdstuk beschreven hoe dit aangepakt wordt en wat daarvoor nodig is. Zoals eerder aangegeven is de hoofdvraag van het onderzoek als volgt:

Wat zijn de verschillende visies en invloed van stakeholders en deskundigen op het mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland?

De hoofdvraag van het onderzoek wordt onderzocht door middel van een kwalitatief onderzoek van de deelvragen. De vraagstelling kan worden beantwoord door onderzoek te doen naar de kennis, ervaring en argumenten van de stakeholders en deskundigen die betrokken zijn of belang hebben bij het ontwikkelen van het mestbeleid voor het natuurstype kruiden- en faunarijk grasland. Daarnaast is ook het doel om te onderzoeken welke stakeholders de meeste invloed hebben op de beslissingen die genomen worden omtrent het desbetreffende mestbeleid. Het onderzoek vraagt om veel diepgang vanuit de doelgroep om deze vragen verder te kunnen onderzoeken.

Na het overwegen van de verschillende onderzoeksmethodes is besloten dat semigestructureerde interviews het beste passen bij een kwalitatief onderzoek. Een voordeel van semigestructureerde interviews is dat de volgorde waarin de vragen worden gesteld flexibel is waardoor de respondenten vrij kunnen antwoorden. Dit zorgt voor meer doorvraagmogelijkheden vanuit de interviewer wat tot meer gedetailleerde informatie leidt vanuit de respondenten (ScriptieMaster, 2022).

2.1. Onderzoekspopulatie

Voor dit onderzoek worden interviews gevoerd met vertegenwoordigers uit de verschillende geïdentificeerde groepen stakeholders. Deze vertegenwoordigers (respondenten) behoren tot een heterogene groep. Dit houdt in dat het personen zijn vanuit verschillende categorieën van een bepaalde groep. Alle respondenten hebben belang of zijn betrokken bij de ontwikkeling van het mestbeleid. Bij het interviewen van een heterogene groep is het van belang om tussen de 8 en 20 respondenten te interviewen totdat er saturatie optreedt. Theoretische saturatie ontstaat als de antwoorden op interviewvragen geen nieuwe informatie meer opleveren (Scribbr, z.d.c). Hierdoor is gekozen om te beginnen met het interviewen van 8 respondenten. Als blijkt dat er geen saturatie optreedt, dan zal er net zo lang door worden gegaan met interviews totdat saturatie alsnog optreedt.

De volgende acht respondenten zijn gekozen om te interviewen:

Stakeholders:

- Medewerker Provincie Zuid-Holland (Overheidsorganisatie)
- Medewerker Staatsbosbeheer (terreinbeheerder)
- Medewerker Natuurmonumenten (terreinbeheerder)
- 2x natuurinclusieve melkveehouder

Deskundigen:

- Ecoloog
- 2x bodemdeskundige

In dit onderzoek worden de respondenten anoniem weergegeven zodat traceerbaarheid naar de desbetreffende respondent kan worden voorkomen. Voor deze interviews worden de respondenten gekozen door middel van een doelgerichte steekproef. Alle respondenten hebben belang of

betrokkenheid bij het ontwikkelen van een mestbeleid. Deskundigen worden geïnterviewd om de betrouwbaarheid van de wetenschappelijke onderbouwing te onderzoeken.

2.2. Validiteit

Validiteit wordt beschreven als de mate waarin de resultaten geldig zijn en overeenkomen met de werkelijkheid (Scribbr, z.d.b). Voor dit onderzoek is er van tevoren een interview samengesteld wat ervoor zorgt dat de vragen uit de vragenlijst passend zijn bij het uiteindelijke vraagstuk. Dit zorgt ervoor dat alle respondenten dezelfde vragen krijgen en dezelfde kans krijgen om vanuit hun perspectief te antwoorden. Dit maakt de resultaten geldig. Om te zorgen dat de resultaten overeenkomen met de werkelijkheid zullen er interviews worden afgenomen tot er theoretische saturatie op zal treden. Zoals aangegeven in paragraaf 2.1. zal dit optreden tussen de acht en twintig respondenten.

2.3. Betrouwbaarheid

Betrouwbaarheid kijkt naar de mate waarin de metingen uit het onderzoek consistent zijn en geen fouten bevatten. Dit zal ertoe leiden dat het onderzoek herhaalbaar is (Scribbr, z.d.a). De betrouwbaarheid van dit onderzoek wordt gegarandeerd door te werken met een vaste vragenlijst. Een afwijking van deze vragenlijst is mogelijk maar de basisopbouw van de vragen is altijd voor alle respondenten hetzelfde. Dit leidt tot consistentie en het voorkomen van fouten. Daarnaast zijn de respondenten, die geselecteerd zijn, speciaal gekozen voor dit onderzoek vanwege hun specifieke kennis over het mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland. Dit geeft een mate van betrouwbaarheid in de antwoorden.

2.4. Methode

De hoofdvraag zal beantwoord worden door minimaal acht semigestructureerde interviews af te nemen met de stakeholders zoals benoemd in paragraaf 2.1.. De interviewvragen zijn te vinden in bijlage A (voor stakeholders) en B (deskundigen). Bijlage B heeft nog een aantal extra vragen die alleen bestemd zijn voor de deskundigen (ecoloog en bodemkundigen). De extra vragen gaan over de benoemde onderbouwingen van de meningen en argumenten van de andere stakeholders. De reden om extra vragen te stellen aan de deskundigen is om te achterhalen of de meningen/argumenten ook daadwerkelijk correct zijn. De stakeholders die van belang zijn voor deze interviews zijn de verschillende partijen die baat hebben bij of bepalend zijn voor het mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland zoals beschreven in paragraaf 2.1..

2.4.1. Deelvraag 1: Ervaringen van stakeholders en deskundigen

Deelvraag 1 wordt beantwoord door vraag 2-4 in zowel bijlage A als bijlage B. Deze vragen worden gesteld in alle acht semigestructureerde interviews aan de stakeholders en deskundigen. De vragen in bijlage A en B zijn voor deze deelvraag hetzelfde.

2.4.2. Deelvraag 2: Argumenten van stakeholders en deskundigen

Deelvraag 2 wordt beantwoord door vraag 1, 5-7 in zowel bijlage A als in bijlage B. Ook deze vragen worden gesteld in acht semigestructureerde interviews aan de stakeholders en deskundigen. Vraag 9 en 10 uit bijlage B worden alleen gevraagd aan deskundigen.

2.4.3. Deelvraag 3: Invloed van stakeholders.

Ook de laatste deelvraag zal worden beantwoord door middel van de vragenlijst uit bijlage A en B. Vraag 8 uit zowel bijlage A en bijlage B zullen antwoord geven op deze deelvraag.

2.5. Resultaatverwerking

De resultaten uit de interviews zullen worden verwerkt op een manier die het best passend is bij een kwalitatief onderzoek in de vorm van semigestructureerd interviews. Hiervoor zullen de data uit de interviews eerst moeten worden getranscribeerd. Hier zal woordelijk transcriberen van belang zijn.

Na het transcriberen is het van belang dat de data wordt gecodeerd door middel van open, axiaal en selectief coderen. Dit wordt gedaan door middel van een codeersoftware of met Excel. Na het coderen zullen de data worden verwerkt in hoofdstuk 3 Resultaten. Vanuit hier kan er een discussie en conclusie ontstaan (FrisseColleges, 2023).

3. Resultaten

In onderstaande paragrafen zijn de resultaten per deelvraag beschreven. Voor alle deelvragen zijn vijf stakeholders en drie deskundigen geïnterviewd om een betrouwbaar beeld te krijgen van de visies en invloed op het mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland.

3.1. Profielen Stakeholders

Om de resultaten overzichtelijk weer te geven, zijn van de verschillende stakeholders en deskundigen vier samenvattende profielen gemaakt die de stakeholders representeren. Hieronder zijn de profielen uitgewerkt. In dit hoofdstuk worden de profielen uitgebreid beschreven.

Profiel: Melkveehouders

- Respondent A:** Respondent A is een biologische, natuurinclusieve melkveehouder in Zuid-Holland. Respondent A heeft 90 hectare in beheer, waarvan deels pacht is van Staatsbosbeheer. Een deel van deze percelen heeft het natuurtype kruiden- en faunarijk grasland. Respondent A heeft 85 melkkoeien en daarnaast nog jongvee.
- Respondent B:** Respondent B is een gangbare, natuurinclusieve melkveehouder in Zuid-Holland/Utrecht. Ook respondent B heeft 90 hectare waarvan 40 hectare pacht van Staatsbosbeheer. Respondent B zet zich in voor het weidevogelbeheer en heeft een aantal percelen met kruiden- en faunarijk grasland. Respondent B heeft 90 melkkoeien en gemiddeld 50 stuks jongvee.

Profiel: Deskundigen

- Respondent C:** Respondent C is veldecoloog en projectleider met een specialisme in graslanden en weidevogels. Respondent C heeft een bachelor in ecologie en bos- en natuurbeheer en is al bijna 15 jaar werkzaam in dit specialisme.
- Respondent D:** Respondent D is bodembiooloog en gespecialiseerd in toegepaste bodembioologie en circulaire organische economie. Respondent D is al meer dan 25 jaar werkzaam in een eigen onderneming.
- Respondent E:** Respondent E is biologisch melkveehouder en zelfstandig adviseur bodem en natuurinclusieve landbouw. Respondent E is opgeleid tot melkveehouder maar heeft ook een opleiding gedaan in ecologie.

Profiel: Provincie

Respondent F: Respondent F is verbinder/regisseur bij de Afdeling Water en Groen bij provincie Zuid-Holland. Respondent F is sinds een aantal jaren actief als projectleider voor het inrichten van natuurgebieden bij verschillende organisaties.

Profiel: Terreinbeherende organisaties

In verband met anonimiteit kan er over de terreinbeherende organisaties niet te veel informatie worden vrijgegeven.

Respondent G: Respondent G is boswachter bij een stichting terreinbeherende organisatie. Respondent G heeft hiervoor de bachelor bos- en natuurbeheer gevolgd.

Respondent H: Respondent H is sinds een aantal jaar terreinbeheerder bij een semioverheid terreinbeherende organisatie in Zuid-Holland. Respondent H heeft hiervoor de mbo opleiding bos- en natuurbeheer gevolgd.

3.2. Ervaringen met bemesting van kruiden- en faunarijk grasland

Om erachter te komen wat de ervaringen zijn van de stakeholders en deskundigen op het gebied van bemesting op kruiden- en faunarijk grasland zijn de volgende vragen gesteld in de interviews:

1. Welke ontwikkelingen ziet u op het gebied van kruiden- en faunarijk grasland?
2. Waar bent u tevreden over omtrent het huidige mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland?
3. Wat zou u willen aanpassen aan het huidige mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland?
4. Welke aspecten vindt u belangrijk voor het ontwikkelen van een mestbeleid?

Als eerste worden de resultaten omtrent de ervaringen op het gebied van bemesting van kruiden- en faunarijk grasland besproken. Daarna de resultaten omtrent ervaringen op het gebied van het huidige mestbeleid en als laatste de resultaten omtrent de gewenste aanpassingen van dit beleid. Uiteindelijk komen alle stakeholders tot de conclusie dat het huidige beleid aangepast moet worden.

3.2.1. Ervaringen in het algemeen

In tabel 5 zijn alle resultaten over de ervaringen met bemesten van kruiden- en faunarijk grasland overzichtelijk weergegeven.

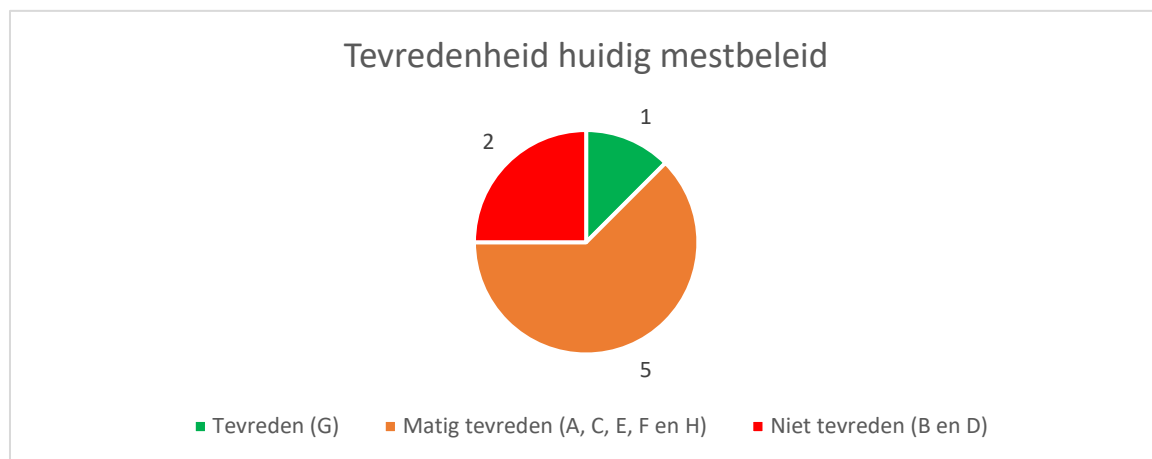
Tabel 5: Ervaringen met bemesten gegeven door verschillende respondenten.

Stakeholders	Ervaringen	Quote
Melkveehouders (A en B) 	<u>Ontwikkelfase</u> - Geen mest - Ongunstig voor verschraling <u>Instandhoudingsfase</u> - Mogelijk lichte bemesting ter bevordering bodem	Respondent A “Het (kruiden- en faunarijck grasland) wil zich zo ontwikkelen dat je eigenlijk de eerst komende tien jaar geen mest erop wil aanbrengen omdat het zo rijk is. Anders blijf je in dat grasstadium hangen.”
Deskundigen (C, D en E) 	<u>Ontwikkelfase</u> - Geen mest - Ongunstig voor verschraling <u>Instandhoudingsfase</u> - Mogelijk lichte bemesting ter bevordering bodem	Respondent E “Je moet het niet gaan overbemesten, dat is een ding wat zeker is, maar als je de bodem voedt met vaste mest, bokashi of compost of iets dergelijks, dan kun je een heel mooi kruidenrijk grasland realiseren met een gewone bemesting.”
Provincie (F) 	<u>Ontwikkelfase</u> - Geen mest - Ongunstig voor verschraling <u>Instandhoudingsfase</u> - Mogelijk lichte bemesting ter bevordering bodem	“Als je goede kwaliteit kruiden- en faunarijck grasland wilt hebben, dan moet je in feite vaak eerst een paar jaar verschrallen.”
Terreinbeherende organisatie (G) 	<u>Ontwikkelfase</u> - Geen mest - Ongunstig voor verschraling <u>Instandhoudingsfase</u> - Liefst geen mest omdat schrale percelen zeldzaam zijn - Kwaliteit van de mest en manier van bemesten is van belang	“Het is belangrijk dat het 100% het natuurdoel dient en dat het geen water bij de wijn is. Een keer ruige mest is niet veel, maar als je 20 jaar lang een keer ruige mest rijdt, er één grassnede van afhaalt en wat nabeweidt, dan verrijk je het wel. En dan zie je gewoon door een beetje water bij de wijn te doen en een beetje coulant te zijn dat het helemaal de verkeerde kant op gaat.”
Terreinbeherende organisatie (H) 	<u>Ontwikkelfase</u> - Geen mest - Ongunstig voor verschraling <u>Instandhoudingsfase</u> - Mogelijk lichte bemesting ter bevordering bodem - Kwaliteit van de mest en manier van bemesten is van belang	“Als je minder gras wilt hebben tijdens de ontwikkeling, moet je minder bemesten. Er is niks dat zo snel groeit als gras. Als je gaat bemesten zal gras altijd winnen. Op het moment dat je die bemesting eraf haalt, dan zou dat kunnen zorgen dat het gras minder wordt, waardoor je meer ruimte krijgt voor kruiden.”

De resultaten laten zien dat zeven van de acht respondenten van mening zijn dat het bemesten van kruiden- en faunarijk in de ontwikkelingsfase van het natuurtipe ongunstig is en in de instandhoudingfase juist gunstig kan zijn voor het voeden van de bodem. Respondent G (terreinbeherende organisatie) geeft aan het hier niet mee eens te zijn. In hun beleid staat dat extensief bemesten eens in de drie tot zes jaar mogelijk is, maar dat dit voor hen niet gewenst is, mede omdat schrale percelen zeldzaam zijn. Respondenten G en H (terreinbeherende organisatie) geven aan dat het belangrijk is om naar de kwaliteit van de mest en manier van bemesten te kijken wanneer er mogelijk wordt bemest.

3.2.2. Ervaringen met het huidige mestbeleid

Uit de resultaten blijkt dat zeven van de acht respondenten niet tevreden zijn met het huidige mestbeleid. In figuur 7 zijn de resultaten omtrent de tevredenheid weergegeven.

Figuur 7: Tevredenheid over het huidige mestbeleid onder acht verschillende respondenten.

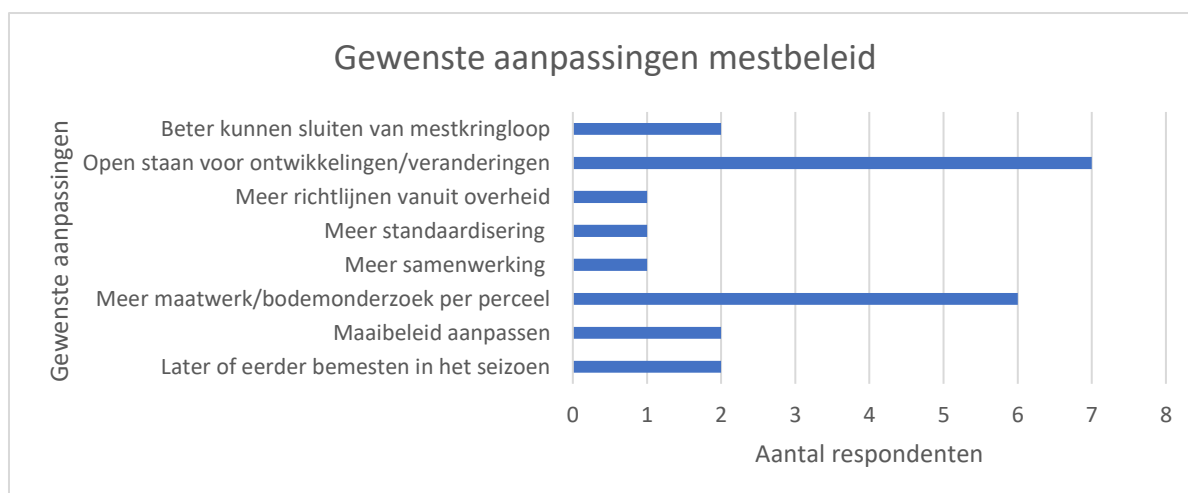
Uit de interviews blijkt dat de regels en normen van het huidige mestbeleid niet eenduidig zijn, waardoor er in de praktijk in verschillende situaties verschillende afspraken worden gemaakt. Uit de resultaten blijkt dat er bij de ene melkveehouder wel ruimte is om zelf een invulling te geven aan de beheermaatregelen, bij de ander is deze er niet. Ook blijkt uit de resultaten dat veel beleidsnormen worden gebaseerd op theoretische kennis maar dat er niet wordt gekeken naar hoe het in de praktijk ervoor staat. Respondent C (ecoloog) vertelt “Er wordt nu niet gekeken hoe het er in het veld bij staat. Er is echt een revisie nodig.” In tabel 6 zijn de meningen en uitspraken door de verschillende respondenten over het huidige mestbeleid weergegeven.

Tabel 6: Meningen over het huidige mestbeleid gegeven door verschillende respondenten.

Respondent A Melkveehouder: “Met het huidige beleid mag ik wel in reële getallen bemesten, dit geeft mij wel meer ruimte maar er zijn ook aanpassingen nodig.” 	Respondent B Melkveehouder: “Een geheel bedrijf kan niet draaien op het huidige beleid. Voor het huidige beleid is nog nooit iemand komen kijken hoe ik het hier doe.” 	Respondent C Ecoloog: “Er wordt met het huidige beleid niet gekeken naar hoe het in de praktijk erbij staat.” 	Respondent D Bodemkundige: “Ik ben niet tevreden met het mestbeleid omdat mest op één hoopje wordt gegoooid. Drijfmest is niet hetzelfde als vaste mest maar daar wordt geen rekening meegehouden.”
Respondent E Bodemkundige: “Er zitten geen grote hick-ups in het huidige mestbeleid maar er kunnen wel nog een aantal dingen veranderen.” 	Respondent F Provincie: “Met het huidige beleid volgen we momenteel de BIJ12 richtlijnen maar vaak is het ook gewoon maatwerk.” 	Respondent G Terreinbeherende organisatie: “Ik ben er tevreden mee. Twee keer maaien en geen mest helpt. Dat je ziet dat de biomassa eraf gaat.” 	Respondent H Terreinbeherende organisatie: “De terreinen beter leren kennen en kijken wat het daadwerkelijk nodig heeft. Dat zou ik fijn vinden om daar wat meer ruimte in te hebben. Dat is nu aardig achter kader.”

3.2.3. Aanpassingen mestbeleid

De respondenten zijn grotendeels van mening dat aanpassingen aan het huidige mestbeleid nodig zijn. De gewenste veranderingen zijn weergegeven in figuur 8. Hierin is te zien dat de meest gewenste aanpassingen het open staan voor ontwikkelingen en veranderingen en meer maatwerk per situatie zijn. De stakeholders gaven aan dat zij binnen het beleid in bepaalde situaties vast komen te zitten zoals voor de verschillende verschaalfases. Het is moeilijk om het beleid te veranderen terwijl het perceel mogelijk wel een verandering in de bemesting nodig heeft. De gewenste aanpassing voor meer maatwerk gaat hiermee hand in hand. Er is meer maatwerk en bodemonderzoek nodig per perceel om te kunnen bepalen wat de bodem van de percelen precies nodig hebben.

Figuur 8: Gewenste aanpassingen mestbeleid.

In tabel 7 worden de gewenste aanpassingen op het mestbeleid weergegeven per stakeholder. Het overzicht laat zien welke stakeholders baat hebben bij de aanpassingen op het beleid. Respondenten A en B (melkveehouders) geven aan de veranderingen genoemd in tabel 7 terug te willen zien in het beleid. Deze respondenten realiseren zich ook dat zij er specifiek voor hebben gekozen om percelen te pachten met een bepaald natuurstype en er dus ook voor gekozen hebben om zich in te zetten voor het behalen van de bijbehorende natuurdoelen. Volgens respondenten C, D en E (deskundigen) is de belangrijkste aanpassing meer samenwerking tussen agrariërs, terreinbeherende organisaties, ecologen en andere belangrijke schakels. Zij geloven dat dit nodig is om een beter mestbeleid te ontwikkelen voor kruiden- en faunarijk grasland. Respondent F (provincie) is van mening dat meer zekerheid vanuit de overheid van belang is voor het beleid. Dit zorgt ervoor dat ook hij de terreinbeheerders en pachters meer zekerheid en duidelijkheid geboden kan worden bij het maken van afspraken. Respondenten G (terreinbeherende organisatie) geeft aan tevreden te zijn met het beleid, het hoeft niet aangepast te worden. Volgens respondent H hebben stichtingen meer vrijheid in het ontwikkelen van het beleid vergeleken met een semioverheidsorganisatie. Zij willen hier minder onderscheid in zien.

Tabel 7: Gewenste aanpassingen op huidige mestbeleid gegeven door verschillende respondenten.

Melkveehouders 	Deskundigen 	Provincie 	Terreinbeherende organisatie (H) 	Terreinbeherende organisatie (G)
Maaibeleid Mogelijkheid tot eerder maaien	Maaibeleid Vaker maaien	Standaardisatie Meer overzicht en duidelijkheid naar de verschillende stakeholders	Maatwerk Specifieke focus op bepaalde percelen onder andere door bodemonderzoek en kwaliteit van de mest	Geen gewenste aanpassingen aan het huidige beleid
Maatwerk Flexibiliteit in het opstellen van een beleid gericht op specifieke percelen	Maatwerk Per grondsoort maar ook gebaseerd op de verschillende verschrallingsfases.	Openstaan voor ontwikkeling Vanuit de praktijk en de theorie	Openstaan voor ontwikkeling Vanuit de praktijk en de theorie	
Openstaan voor ontwikkeling Vanuit de praktijk en de theorie	Openstaan voor ontwikkeling Vanuit de praktijk en de theorie	Richtlijnen uit overheid Meer zekerheid uit de overheid omtrent behalen van doelen		
Bemesting periode Eerder of later in het seizoen	Betere samenwerking en kennisoverdracht Tussen de stakeholders om gezamenlijk het beleid te ontwikkelen			
Sluiten kringloop Door aanpassingen beter kunnen sluiten van de mestkringloop				

3.3. Argumenten voor het gebruiken en niet gebruiken van mest op kruiden- en faunarijk grasland

Om erachter te komen wat de argumenten zijn van de stakeholders en deskundigen op het gebied van bemesting van kruiden- en faunarijk grasland zijn de volgende vragen gesteld in de interviews:

1. Hoe heeft u uw kennis ontwikkeld omtrent het bemesten/mestbeleid van kruiden- en faunrijk grasland?
2. Welke stappen onderneemt u om op de hoogte te blijven van de nieuwste onderzoeken en veranderingen in bemesting/mestbeleid van kruiden- en faunrijk grasland?
3. Welke informatiebronnen gebruikt u als u meer informatie wilt opdoen over een bepaald thema gericht op bemesting?

De resultaten laten zien dat vooral netwerken, literatuur, scholing, onderzoek en persoonlijke ervaringen uit de praktijk de meest voorkomende argumenten en kennisbronnen zijn, die diverse stakeholders hebben voor het wel of niet gebruiken van mest op kruiden- en faunrijk grasland. In tabel 8 zijn de argumenten en informatiebronnen weergegeven.

Tabel 8: Meest gebruikte informatiebronnen gegeven door verschillende respondenten.

Melkveehouders 	Deskundigen 	Provincie 	Terreinbeherende organisatie (H)
○ Netwerk ○ Literatuur ○ Cursussen ○ Onderzoek	○ Netwerk ○ Literatuur ○ Cursussen ○ Opleidingen ○ Onderzoek	○ Netwerk ○ Internet ○ Onderzoek	○ Opleiding ○ Literatuur ○ Netwerk

Respondenten A en B (melkveehouders) geven aan dat hun netwerken zoals de terreinbeherende organisaties, ecologen en andere landbouwers een grote rol spelen in het opdoen van kennis. Daarnaast is het lezen van vakbladen en onderzoek volgens hen ook van belang voor de kennisontwikkeling. Daarbij geven ze aan dat ze het wetenschappelijk onderzoek vaak te gecompliceerd vinden. Een van de melkveehouders heeft ook een cursus gevolgd om meer kennis op te doen.

Respondenten C, D en E (deskundigen) geven aan dat ook zij hun netwerk belangrijk vinden voor het opdoen van kennis. Belangrijke schakels uit hun netwerk zijn de online netwerken maar ook samenwerking met verschillende partijen zoals kennisgroepjes. Respondent D (bodemkundige) zegt: "Het netwerk is heel belangrijk voor ons. We werken veel in netwerkgroepjes." Daarnaast geven ze aan dat wetenschappelijk onderzoek van belang is voor hun kennisontwikkeling. Ook de deskundigen lezen vakbladen en ze volgen regelmatig cursussen en opleidingen om hun kennis te verbreden. Respondent C geeft in het interview aan "Ik heb een cursus gedaan, landbouw voor boswachters door Leanne Bastiaansen".

Respondent F (provincie) geeft net zoals de andere respondenten aan veel kennis te halen uit het netwerk, zoals van klanten en samenwerkende organisaties zoals Staatbosbeheer. In het interview vertelt de respondent "Dat de grond gaat verzuren als je stopt met bemesten, dat wist ik niet eens. (Naam klant) zei 'dat kan niet want dan verzuurt het en dan heb je er niets meer aan'. Daar ben ik dan even ingedoken en zo lees je dat op meerdere plekken terug en zo leren we van elkaar." Daarnaast focust de respondent zich ook op online kennisbronnen zoals het bekijken van filmpjes op YouTube en het doorlezen van onderzoeken gepubliceerd door Louis Bolk Instituut en BIJ12. Daarbij

geeft de respondent aan dat vaak de wetenschappelijke onderzoeken moeilijk te begrijpen zijn en de respondent zich voor kan stellen dat andere stakeholders hier ook last van kunnen hebben.

Respondent G en H (terreinbeherende organisaties) geven aan dat zij veel informatie halen uit hun opleiding maar dat er binnen de opleiding weinig informatie werd gedeeld over bemesten. Daarnaast lezen ze ook veel literatuur zoals vakbladen en de website BIJ12. Respondent H geeft aan ook regelmatig cursussen te volgen zoals landbouw voor boswachters en veel vanuit hun netwerk te leren. In het interview is gezegd: “Vaak krijg ik van pachters een artikel doorgestuurd van een of andere krant of vakblad.”

3.4. Invloedrijke stakeholders op het ontwikkelen van het mestbeleid voor kruiden- en faunarijk grasland

Om erachter te komen welke stakeholders en deskundigen het meeste invloed hebben op het ontwikkelen van het mestbeleid voor kruiden- en faunarijk grasland zijn er de volgende vragen gesteld in de interviews. De laatste twee vragen zijn alleen gesteld aan de drie deskundigen:

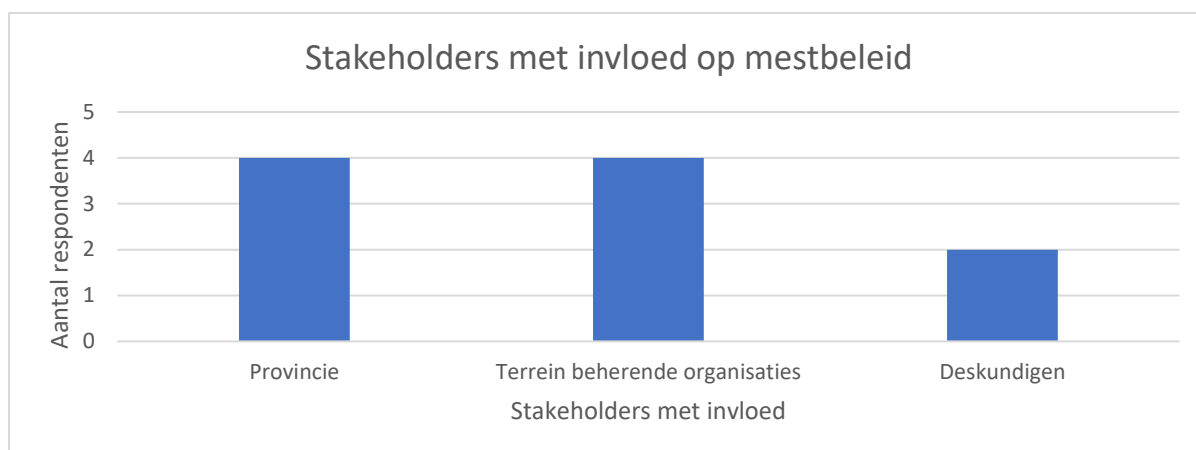
1. In hoeverre voelt u zich betrokken bij het ontwikkelen van het mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland?
2. Wat valt u op als u de meningen/argumenten bekijkt van de geïnterviewde stakeholders?
3. In hoeverre bent u tevreden over de invloed van verschillende stakeholders op het ontwikkelen van het mestbeleid voor kruiden- en faunarijk grasland?

Uit de resultaten blijkt dat vijf van de acht respondenten het gevoel hebben dat zij met enige mate invloed hebben op hoe het mestbeleid wordt ontwikkeld. In figuur 10 is hiervan een overzicht gemaakt.

Figuur 10: Invloed van stakeholders op de ontwikkeling van het mestbeleid.

Uit de interviews komt naar voren dat de respondenten wel het gevoel hebben dat andere stakeholders meer invloed hebben op het ontwikkelen van het mestbeleid. In figuur 11 is weergegeven welke stakeholders, volgens de respondenten, invloed hebben op het mestbeleid.

Figuur 11: Stakeholders met invloed op het mestbeleid.

Respondenten A en B (melkveehouders) geven aan dat zij een bepaalde mate van flexibiliteit hebben in het toepassen van het beleid (in overleg met de terreinbeheerder), maar geen invloed hebben op hoe het beleid wordt ontwikkeld. Respondent A zegt: “Ik ben melkveehouder en moet toch wel meewerken met waar Staatsbosbeheer en de provincie mee gekomen zijn.” Volgens de melkveehouders zijn de terreinbeherende organisaties en de provincies de spelers met de grootste invloed op het ontwikkelen van het mestbeleid. Daarnaast geven zij ook aan dat als zij ondersteund worden in hun ervaringen en argumenten door een ecooloog, dat de invloedrijke partijen vaker willen luisteren naar de argumenten van de melkveehouders dan wanneer zij dit zelfstandig proberen te bereiken. Respondent B zegt: “daarbij ben ik ondersteund door een ecooloog. Een ecooloog en ik kunnen hetzelfde zeggen, maar mij geloven ze niet en een ecooloog wel.”

Respondenten C, D en E (deskundigen) geven aan dat zij het idee hebben dat zij indirect invloed hebben op het ontwikkelen van het mestbeleid. Doordat zij vaak worden ingehuurd als kennisleveranciers voor organisaties zoals de provincies en terreinbeherende organisaties kunnen ze hun visie op het mestbeleid delen en wordt er met hun kennis een basis gelegd voor het beleid. Ook geven de deskundigen aan dat provincies en terreinbeherende organisaties veel invloed hebben. Deskundigen geven ook aan meer invloed vanuit de praktijk te willen zien in het ontwikkelen van het mestbeleid. Respondent D zegt hierover: “Het is veel te eenzijdig. De agrarische wereld is een van de grootste kennisbronnen.” Respondent E zegt: “Het is logisch dat provincies doelen moeten realiseren die hiervoor aan de lat staan maar ze mogen wel meer invloed toelaten. Meer kennis toelaten van mensen die in het veld zitten zoals de agrariërs zelf of andere mensen die kennis hierover hebben zoals veldmedewerkers.”

Volgens respondent F (provincie) kijkt de provincie vooral op gebiedsniveau bij het ontwikkelen van een beleid. Zij krijgen bepaalde doelen voorgelegd vanuit de overheid waaraan zij zich moeten houden. Zij hanteren de BIJ12 normeringen bij het ontwikkelen van een inrichtingsplan. Vervolgens gaat het door naar de terreinbeherende organisaties en volgens respondent F zijn zij expert per gebied om te kijken wat de percelen dan precies nodig hebben op het gebied van bemesting en wat de natuurdoelen zijn van het gebied.

Respondent G en H (terreinbeherende organisaties) geven aan beide invloed te hebben op het ontwikkelen van het beleid. De provincie leggen bepaalde doelen op gebiedsniveau op aan de terreinbeherende organisaties die daar dan vervolgens op perceelniveau een bepaald beleid voor maken. Respondent H geeft aan in het interview: “De provincie legt een natuurdoeltype op een bepaald gebied. En dat wordt dan bij ons teruggelegd, van we willen dat doel halen, en hoe je dat doet, moet je zelf weten. Het beleid opstellen ligt niet in de handen van de boswachters. Het beleid

wordt meestal opgesteld door de mensen die niets van de praktijk afweten maar er wel voor gestudeerd hebben.” Daarbij speelt ook nog mee of een terreinbeherende organisatie een stichting is of een semioverheidsinstantie. Een stichting heeft vaak meer vrijheid in wetgeving. Respondent G geeft aan: “De vrijheid heb ik zeker om te zeggen we gaan ergens bemesten of niet, maar dat wordt ook wel allemaal gecontroleerd. Het moet wel een onderbouwde keuze zijn.”

3.5. Profielen Stakeholders

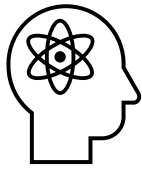
Om de resultaten overzichtelijk weer te geven, zijn van de verschillende stakeholders en deskundigen vier samenvattende profielen gemaakt die de stakeholders representeren.

Profiel: Melkveehouders

(beide 85 melkkoeien plus jongvee en 90 hectaren waarvan deel natuurland)

Visie bemesting:	Geen bemesting tijdens de ontwikkelfase en eventuele lichte bemesting tijdens de instandhoudingsfase van kruiden- en faunarijk grasland. Melkveehouders hebben bewust gekozen voor het pachten van natuurgrond en willen zich ook inzetten om de natuurdoelen te behalen.
Tevredenheid huidig beleid:	Matig tot niet tevreden.
Gewenste aanpassingen beleid:	Beter passend maaibeleid, later kunnen bemesten in het jaar en meer maatwerk en flexibiliteit per perceel. Betere mogelijkheden om de mestkringloop te sluiten. Meer betrokkenheid bij de praktijk vanuit beleidsmakers.
Kennisontwikkeling:	Vanuit netwerk, vakbladen, onderzoek en volgen van cursussen. Vinden onderzoek soms te gecompliceerd om te lezen.
Invloed ontwikkeling beleid:	Naar eigen mening geen invloed op ontwikkeling van het mestbeleid. Zijn van mening dat de terreinbeherende organisaties en provincies de meeste invloed hebben op het ontwikkelen van het mestbeleid.

Profiel: Deskundigen

(ecoloog en twee bodemkundigen)

Visie bemesting:	Geen bemesting tijdens de ontwikkelfase en eventuele lichte bemesting tijdens de instandhoudingsfase van kruiden- en faunarijk grasland. Overbemesten is het grootste risico voor de ontwikkeling van de kruiden. De bodem voeden met vaste mest, bokashi of compost is een goede oplossing.
Visie huidig beleid:	Matig tevreden tot niet tevreden.
Gewenste aanpassingen beleid:	Beter passend maaibeleid, meer maatwerk per grondsoort/perceel en meer ontwikkeling en kennisoverdracht tussen de stakeholders.
Kennisontwikkeling:	Opleidingen/cursussen, onderzoek, vakbladen en vanuit netwerk en samenwerkingen.
Invloed ontwikkeling beleid:	Naar eigen mening hebben ze indirecte invloed. Zij spelen een rol in het adviseren van provincies en terreinbeherende organisaties. De meeste invloed komt vanuit de provincies en terreinbeherende organisaties.

Profiel: Provincie

Visie bemesting:	Geen bemesting tijdens de ontwikkelfase en eventuele lichte bemesting tijdens de instandhoudingsfase van kruiden- en faunarijk grasland. Volgen de BIJ12 normen.
Visie huidig beleid:	Matig tevreden.
Gewenste aanpassingen beleid:	Meer standaardisatie, transparantie en zekerheid.
Kennisontwikkeling:	Vanuit netwerk, online bronnen en onderzoek. Vind onderzoek soms te gecompliceerd om te lezen.
Invloed ontwikkeling beleid:	Creëren inrichtingsplan gebaseerd op doelen vanuit overheid. Terrein beherende organisaties vullen beleid verder aan gebaseerd op specifieke gebieden/percelen.

Profiel: Terreinbeherende organisaties

Visie bemesting:	Respondent H: Geen bemesting tijdens de ontwikkelfase en eventuele lichte bemesting tijdens de instandhoudingsfase van kruiden- en faunarijk grasland. Respondent G: het liefst helemaal geen mest, indien wel bemest wordt, moet het altijd het natuurdoel dienen.
Visie huidig beleid:	Tevreden tot matig tevreden.
Gewenste aanpassingen beleid:	Respondent G: geen aanpassingen. Respondent H: wil meer maatwerk en bodemonderzoek, betere eisen aan kwaliteit en manier van aanbrengen mest en een vervroegde mestdatum (tussen 15 februari en 15 maart).
Kennisontwikkeling:	Vanuit opleiding, literatuur. Respondent H: ook uit cursussen en netwerk.
Invloed ontwikkeling beleid:	Beide hebben invloed op beleid. De provincies leggen bepaalde doelen op gebiedsniveau op aan de terreinbeherende organisaties die dan vervolgens daar op perceelniveau een bepaald beleid van maken. Dit wordt gedaan door medewerkers op kantoor en niet de boswachters in het veld.

4. Discussie

Het belang van het onderzoek is om de verschillende visies en invloeden van stakeholders op het mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland in kaart te brengen. Er is momenteel geen overzicht van de verschillende visies van stakeholders en deskundigen uit de praktijk op het gebied van bemesten van kruiden- en faunarijk grasland. Dit vraagt om verder onderzoek, dat mogelijk nieuwe oplossingen en/of draagvlak kan bieden in het huidige mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland, maar ook in het verbeteren van de biodiversiteit en natuurherstel in Nederland.

4.1. Resultaten

Hieronder worden de resultaten vanuit het onderzoek per deelvraag bediscussieerd.

4.1.1. Deelvraag 1: Ervaringen van en deskundigen

In de eerste deelvraag is onderzocht wat de verschillende ervaringen zijn met het bemesten (of niet bemesten) van kruiden- en faunarijk grasland. Een visie op een bepaald onderwerp wordt immers ontwikkeld door te ervaren. De meeste respondenten zijn van mening dat bemesten tijdens de ontwikkelfase ongunstig is in verband met het verschromen en behalen van natuurdoelen. In de instandhoudingsfase zou mest in beperkte mate mogelijk een gunstige rol kunnen spelen. Dit wordt ook bevestigd door de maatregelen van BIJ12 zoals eerder benoemd in het vooronderzoek in paragraaf 1.3.2. Bemesting. Hierin geeft BIJ12 aan dat kruiden- en faunarijk grasland veelal bestaat uit matig voedselarme vegetaties die doorgaans niet bemest hoeven te worden. Wanneer de omstandigheden te voedselarm worden kan er bij uitzondering lichte bemesting (al dan niet pleksgewijs) met ruige stalmest worden toegepast.

De meningen over de werkbaarheid van het huidige mestbeleid blijken te verschillen van tevreden tot matig tevreden tot helemaal niet tevreden. De meerderheid is matig tevreden en vindt dat er ruimte is voor verbetering. Dit verschil komt vooral naar voren uit de verschillende doelen die de stakeholders voor ogen hebben voor het gebied. Aanpassingen die zij graag terug willen zien in het beleid zijn:

1. Beter kunnen sluiten van mestkringloop
2. **Open staan voor ontwikkelingen/veranderingen**
3. Meer richtlijnen vanuit overheid
4. Meer standaardisatie
5. Meer samenwerking
6. **Meer maatwerk per perceel/situatie**
7. Aangepast maaibeeld
8. Aangepast bemestdatum

De twee aanpassingen die het merendeel van de respondenten (minimaal zes van de acht respondenten) het meest belangrijk vinden, zijn het openstaan voor ontwikkelingen en veranderingen en meer maatwerk per perceel of situatie. De overige genoemde aanpassingen zijn door een of twee verschillende respondenten gewenst.

Over het algemeen zijn de ervaringen met bemesting van kruiden- en faunarijk grasland vergelijkbaar onder de respondenten van eenzelfde stakeholdergroep (melkveehouders, deskundigen, provincie en terreinbeherende organisaties). Alleen de stakeholdergroep terreinbeherende organisaties wijkt hiervan af. De twee respondenten van deze groep hebben een verschillende mening. Mogelijk is dit te wijten aan het feit dat de ene respondent afkomstig is van een stichting en de andere van een semioverheidsorganisatie. Als dit het geval is, hadden voor de theoretische saturatie meerdere terreinbeherende organisaties geïnterviewd moeten worden om een betrouwbaarder beeld te

krijgen. Daarbij moet dan een duidelijk onderscheid worden gemaakt tussen stichtingen en semioverheidsorganisaties. Vanwege de planning van het onderzoek en de beschikbaarheid van de terreinbeherende organisaties en de onderzoeker is dit niet mogelijk geweest.

4.1.2. Deelvraag 2: Argumenten van stakeholders en deskundigen

In de tweede deelvraag is er onderzoek gedaan naar de standpunten waarop de stakeholders hun visies hebben gevormd. Zijn er bepaalde studies, methodieken of wetenschappelijke bronnen waarop stakeholders hun visies hebben gevormd? Uit het onderzoek is gebleken dat vooral het netwerk, literatuur, cursussen/opleidingen en het internet belangrijke informatiebronnen zijn voor de kennisontwikkeling van de stakeholders. Meerdere stakeholders hebben aangegeven dat zij wetenschappelijk onderzoek in sommige gevallen moeilijk te interpreteren vinden. Ze begrijpen niet altijd wat de conclusies en aanbeveling zijn en hoe zij dit in de praktijk kunnen gebruiken.

4.1.3. Deelvraag 3: Invloed van stakeholders en deskundigen

Voor de derde deelvraag is onderzocht welke stakeholders invloed hebben op het ontwikkelen van het mestbeleid voor kruiden- en faunarijk grasland. Vanuit dit onderzoek kan er worden bepaald of de stakeholders met de meeste invloed ook daadwerkelijk de meest betrouwbare visie hebben (visie door middel van kundige ervaring en wetenschappelijke onderbouwing). Uit de resultaten blijkt dat de stakeholders met de meeste invloed de provincie en de terreinbeherende organisaties zijn. De deskundigen hebben een indirecte invloed doordat zij advies geven aan de beleidsmakers. De provincie wijst, op gebiedsniveau, bepaalde natuurtypes aan op gebieden. Hoe die worden ingericht met betrekking tot het ontwikkelen van beleid op specifieke percelen wordt geregeld door de terreinbeherende organisaties.

Uiteindelijk zijn de laatste twee vragen, speciaal bestemd voor de deskundigen (zie bijlage B), niet meer gesteld in het interview met elke deskundige. Dit komt doordat de deskundigen niet als laatste zijn geïnterviewd, wat wel de planning was. Echter vanwege de beschikbaarheid van zowel de respondenten en de onderzoeker is dit niet mogelijk gebleken. Het niet kunnen stellen van deze twee vragen heeft verder geen invloed gehad op de resultaten van het onderzoek.

4.2. Onderzoeksmethode

In totaal zijn er acht stakeholders geïnterviewd. Achteraf blijkt dat er meer terreinbeherende organisaties geïnterviewd hadden moeten worden voor de theoretische saturatie. Door meerdere omstandigheden, die eerder benoemd zijn, was dit niet mogelijk. Hierdoor is de betrouwbaarheid van het onderzoek niet optimaal. Om de betrouwbaarheid zo goed mogelijk te waarborgen, zijn de interviews tijdig getranscribeerd en gecodeerd. De resultaten zijn objectief geanalyseerd waardoor er van eigen interpretatie van de onderzoeker geen sprake is. De interviews zijn online via Teams of fysiek op locatie afgenomen. De interviews zijn allen opgenomen om deze later terug te kunnen luisteren voor het transcriberen. De semigestructureerde interviews geven goede resultaten die nodig zijn voor het onderzoek. Van tevoren hebben de respondenten de vragen niet te zien gekregen zodat ze zichzelf niet konden inlezen of voorbereiden waardoor ze andere antwoorden zouden geven. Een van de respondenten heeft later een tweede afspraak ingepland om zijn antwoorden op de vragen te laten controleren door collega's. De onderzoeker kon via de semigestructureerde methode doorvragen op de antwoorden die de respondenten gaven. Het is van belang om eventueel vervolgonderzoek te doen om bepaalde meningen/onderwerpen beter inzichtelijk te krijgen. Meer hierover in het hoofdstuk 'Conclusies'.

In het interview zijn een aantal factoren zoals locatie van de respondenten en type bodem niet meegenomen. Dit kan een eventueel effect hebben op de resultaten. Deze factoren kunnen ervoor zorgen dat de resultaten van respondenten uit andere provincies met andere bodemsoorten verschillend kunnen zijn in vergelijking met de resultaten van de respondenten uit dit onderzoek. Het had voor het onderzoek belangrijk geweest om af te bakenen naar een grondsoort omdat de resultaten hiervan kunnen verschillen. Meer over een mogelijke oplossing hiervoor in de aanbevelingen.

Met de verzamelde resultaten is het mogelijk om een advies te schrijven voor stakeholders over wat er nodig is om het huidige mestbeleid meer passend te maken voor alle stakeholders. Dit kan ertoe leiden dat er meer maatwerk mogelijk is in het beheer van kruiden- en faunarijk grasland voor zowel stakeholders van agrarische- als natuurgraslanden. Dit bevordert en draagt bij aan het natuurherstel in Nederland.

5. Conclusie

Het doel van het onderzoek is om de verschillende visies en invloeden van stakeholders op het mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland in kaart te brengen. De verschillende visies van stakeholders en deskundigen uit de praktijk op het gebied van bemesten van kruiden- en faunarijk grasland waren voor het onderzoek niet overzichtelijk. Het in kaart brengen van deze visies en invloeden kan mogelijk nieuwe oplossingen en/of draagvlak bieden voor het huidige mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland, maar ook in het verbeteren van de biodiversiteit en natuurherstel in Nederland. De vraagstelling van het onderzoek is onderzocht door middel van kwalitatief onderzoek.

5.1. Deelvraag 1: Ervaringen van stakeholders en deskundigen

Uit de resultaten is te concluderen dat de meeste respondenten (zeven uit de acht) dezelfde visie hebben over het toepassen van mest op kruiden- en faunarijk grasland. Tijdens de ontwikkeling van het kruiden- en faunarijk grasland is bemesting niet bevorderlijk. Als de kruiden- en faunarijk graslanden genoeg ontwikkeld zijn, kan een lichte bemesting nuttig zijn voor de percelen. Daarbij is de kwaliteit van de mest en manier van bemesting belangrijk. De terreinbeherende organisaties zijn, in vergelijking met de andere stakeholders, terughoudender in het toepassen van bemesting. Het huidige mestbeleid voor kruiden- en faunarijk grasland is, volgens het grootste deel van de respondenten, toe aan veranderingen die ervoor moeten zorgen dat het beleid werkbaarder wordt. De twee belangrijkste gewenste aanpassingen zijn het open staan voor ontwikkelingen en veranderingen op het gebied van onderzoek, praktijkervaringen en wetgeving en meer maatwerk per perceel of situatie. In de aanbevelingen wordt er advies gegeven hoe deze conclusies praktisch toepasbaar kunnen worden gemaakt.

Daarnaast is te concluderen dat de stakeholders vaak vanuit hun eigen rol kijken naar het mestbeleid. Voor de melkveehouders is het belangrijk dat zij hun mestkringloop op het bedrijf kunnen sluiten. Een provincie streeft naar het behalen van de natuurdoelstellingen vanuit de overheid. Voor terreinbeherende organisaties is het van belang dat de natuur behouden of hersteld wordt in hun gebieden. Vanuit deze rollen wensen zij allen verschillende aanpassingen van het beleid. Het is van belang om deze wensen bespreekbaar te maken. Hoe dit eventueel aangepakt kan worden, wordt verder besproken in de aanbevelingen.

De meeste stakeholders hebben dezelfde visie over ervaringen van mestgebruik op kruiden- en faunarijk grasland. De terreinbeherende organisaties wijken hiervan af doordat zij niet dezelfde visie delen. Uit de discussie blijkt dat dit mogelijk te maken heeft met het feit of de organisatie een stichting is of een semioverheidsinstantie. Een semioverheidsinstantie heeft vaak strengere wetgeving waaraan zij zich moeten houden bij het opstellen van een beleid. Een vervolgonderzoek is nodig om te achterhalen welke factoren een rol spelen bij terreinbeherende organisaties die invloed hebben op het opstellen en ontwikkelen van een mestbeleid voor percelen met natuurstype kruiden- en faunarijkgrasland. Vanuit daar kan worden onderzocht waarom semioverheids terreinbeherende organisaties of stichting terreinbeherende organisaties verschillende visies hebben.

5.2. Deelvraag 2: Argumenten van stakeholders en deskundigen

Voor deelvraag twee is te concluderen dat de meerderheid van de stakeholders dezelfde informatiebronnen en onderbouwingen gebruiken voor het vormen van hun visie en dat zij zich actief verdiepen in het verbreden van hun kennis over kruiden- en faunarijkgrasland en het bemesten van dit natuurstype. Zeven van de acht respondenten maken gebruik van hun netwerk ter bevordering van hun kennisontwikkeling en literatuur zoals vakbladen en boeken. Zes van de acht respondenten gebruiken wetenschappelijke onderzoeken om zich te verdiepen in de onderwerpen. Vijf van de acht respondenten volgen of hebben opleidingen en cursussen gevolgd om relevante

kennis op te doen over kruiden- en faunarijke grasland en blijven zichzelf ontwikkelen. Drie respondenten vinden dat het wetenschappelijke onderzoek soms moeilijk te begrijpen is en dat het lastig is om een link te leggen tussen de theorie en praktische toepasbaarheid. In de aanbevelingen wordt ingegaan op hoe dit mogelijk kan worden beperkt.

5.3. Deelvraag 3: Invloed van stakeholders

Uit de resultaten en de discussie is te concluderen dat de meest invloedrijke stakeholders op het ontwikkelen van het mestbeleid voor natuurtype kruiden- en faunarijkgasland de provincie en terreinbeherende organisaties zijn. De provincies bepalen op gebiedsniveau welke doelstellingen er behaald moeten worden in bepaalde gebieden. Daarna wordt de opdracht overgedragen aan de terreinbeherende organisaties die per perceel/locatie bepalen wat het meest passende beleid is om de doelstellingen te halen. De deskundigen spelen hierin een kleine rol doordat zij de provincies en terreinbeherende organisaties adviseren door middel van hun expertise. Meerdere stakeholders zijn van mening dat het beleid vaak wordt ontwikkeld door mensen die niet daadwerkelijk in de praktijk staan. Hierin zouden ze graag meer verandering willen zien. In de aanbevelingen wordt besproken hoe dit mogelijk haalbaar kan worden.

5.4. Hoofdvraag: Verschillende visies en invloed van stakeholders en deskundigen

Door de verschillende visies en invloeden van stakeholders op het mestbeleid van kruiden- en faunarijkgasland in kaart te brengen kan het mestbeleid beter aansluiten bij de wensen en behoeften van de stakeholders. Door de mogelijk nieuwe oplossingen en/of draagvlakte wordt het aantrekkelijker en makkelijker om graslanden te laten afwaarderen tot kruiden- en faunarijkgasland. Dit draagt bij aan het ontwikkelen van de natuur en het behalen van de natuur- en biodiversiteitherstel doelstellingen van Nederland.

De conclusie is dat veel stakeholders een vergelijkbare visie hebben over ervaringen met bemesten op kruiden- en faunarijkgasland. Het is van belang om het huidige beleid onder de loep te nemen voor mogelijke veranderingen, die het beleid werkbaarder en beter passend maakt voor de stakeholders. De meest gewenste verandering door de stakeholders is meer ruimte voor ontwikkelingen binnen het beleid en meer maatwerk per gebied/perceel. De stakeholders halen zelf veel kennis uit relevante netwerken, literatuur en wetenschappelijk onderzoek. Momenteel zijn de provincies en terreinbeherende organisaties de meest invloedrijke spelers op het ontwikkelen van een mestbeleid voor kruiden- en faunarijkgaslanden met een ondersteunende rol van de deskundigen. Vanuit de praktijk is vraag naar meer invloed hierop.

5.5. Aanbevelingen

In de onderstaande paragrafen zijn de korte en lange termijn aanbevelingen beschreven voortkomend uit het onderzoek.

5.5.1. Korte termijn aanbevelingen

Om de wensen en behoeften van de stakeholders beter te kunnen waarborgen worden de volgende korte termijn (haalbaar binnen een jaar) gedaan:

1. Onderzoek naar de verschillende visies van de terreinbeherende organisaties
2. Onderzoek naar de verschillende visies in verschillende contexten zoals grondsoort en locatie in Nederland
3. Onderzoek naar het vergroten van de toepasbaarheid van theoretisch wetenschappelijk onderzoek in de praktijk
4. Het verbeteren van het netwerk/samenwerking tussen de verschillende stakeholders

Uit het onderzoek blijkt dat de terreinbeherende organisaties een verschillende visie hebben over het mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland. Uit de discussie blijkt dat dit mogelijk te maken heeft met het feit of de organisatie een stichting is of een semioverheidsinstantie. Een vervolgonderzoek is nodig om te achterhalen welke factoren een rol spelen bij terreinbeherende organisaties die invloed hebben op het opstellen en ontwikkelen van een mestbeleid voor percelen met natuurtype kruiden- en faunarijkgrasland. Vanuit daar kan worden onderzocht waarom deze organisaties verschillende visies hebben.

Daarnaast kwam er uit de discussie dat de resultaten mogelijk anders zouden zijn voor stakeholders uit andere regio's in Nederland en met een andere grondsoort. Het is daarom van belang om vervolgonderzoek te doen om deze hypothese te kunnen beoordelen. Deze resultaten kunnen meewerken in het ontwikkelen van maatwerk voor verschillende percelen.

Verschillende respondenten zijn van mening dat wetenschappelijke onderzoek soms moeilijk te begrijpen is en dat het lastig is om een link te leggen tussen theorie en praktijk. Het is van belang om vervolgonderzoek te doen naar wat stakeholders nodig hebben om het wetenschappelijk onderzoek beter te kunnen begrijpen en te kunnen toepassen in de praktijk. Denk hierbij aan cursussen, informatiebijeenkomsten, brochures, etc. Het is van belang om te achterhalen welke methodes het beste passen bij deze doelgroep.

Daarnaast kwam uit de resultaten naar voren dat de stakeholders vaak vanuit hun eigen rol en belangen kijken naar het mestbeleid. Vanuit deze rollen hebben zij alle wensen voor verschillende aanpassingen van het beleid. Het is van belang om deze wensen bespreekbaar te maken. De laatste korte termijn aanbeveling is om een netwerk/adviesgroep op te richten met verschillende stakeholders die gezamenlijk kunnen bespreken wat de wensen en obstakels zijn van het huidige beleid in hun regio. Op korte termijn is het belangrijk hiervoor een eerste bijeenkomst te organiseren. Om te starten met het in kaart brengen van alle belangen en meningen. Hiervoor zullen meerdere bijeenkomsten nodig zijn.

5.5.2. Lange termijn aanbeveling

Om de wensen en behoeften van de stakeholders beter te kunnen waarborgen worden de volgende lange termijn aanbeveling (haalbaar tussen 1 en 5 jaar) gegeven:

1. Gezamenlijk ontwerpen van een advies voor mogelijke aanpassingen van het mestbeleid voor kruiden- en faunarijkgrasland per regio en/of grondsoort

De twee belangrijkste gewenste aanpassingen, die aangegeven zijn door de stakeholders, zijn het open staan voor ontwikkelingen en veranderingen en meer maatwerk per perceel of situatie. Hiervoor is meer vrijheid nodig in het beleid. Om dit te kunnen creëren, is de eerste stap hierin het ontwikkelen van een netwerk/adviesgroep. Gezamenlijk ontwerpen zij een advies voor mogelijke aanpassingen van het beleid in hun regio. Vervolgens is het van belang om regelmatig samen te komen om op de hoogte te blijven van de op de ontwikkelingen in de praktijk, maar ook vanuit de overheid. Doordat de vraag voor maatwerk groot is, is het van belang om duidelijke afspraken te maken over hoe dit maatwerk kan worden verkregen op zo een manier dat de doelstellingen worden bereikt. Het is van belang dat dit vanuit meerdere stakeholders per regio wordt gedaan om zo ook de verschillende belangen hierin mee te nemen. Dit is een grote opgave, het is dus belangrijk dat hier genoeg tijd voor wordt vrijgemaakt.

Bibliografie

- Bij12. (z.d.a). Index natuur en landschap. Geraadpleegd op 12 februari 2023, van <https://www.bij12.nl/onderwerpen/natuur-en-landschap/index-natuur-en-landschap/>
- Bij12. (z.d.b). N12.02 Kruiden- en faunarijk grasland. Geraadpleegd op 12 februari 2023, van <https://www.bij12.nl/onderwerpen/natuur-en-landschap/index-natuur-en-landschap/natuurtypen/n12-rijke-graslanden-en-akkers/n12-02/>
- Bij12. (z.d.c). Index N12.02 Kruiden- en faunarijk grasland beheeradvies. Geraadpleegd op 12 februari 2023, van <https://www.bij12.nl/assets/Index-N12.02-Kruiden-en-Faunarijk-Grasland-Beheeradvies.pdf>
- Bouma, J., M. Koetse & N. Polman (2019), Financieringsbehoefte natuurinclusieve landbouw. Rapportage eerste fase: beschrijvende analyse vragenlijst. PBL, Den Haag.
- Carrieretijger (2023). Persoonlijke visie ontwikkelen. Geraadpleegd op 2 maart 2023, van <https://www.carrieretijger.nl/functioneren/professionele-vaardigheden/visie-ontwikkelen/persoonlijk>
- CBS (2022). Toename bebouwd gebied ten koste van landbouw. Geraadpleegd op 10 februari 2023, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/20/toename-bebouwd-gebied-ten-koste-van-landbouw>
- Daatselaar, C., Beldman, A., Doornwaard, G., de Haan, M., & Hilhorst, G. (2022). Verkenning grondgebondenheid melkveebedrijven op basis van mestplaatsing op het eigen bedrijf. (Rapport / Wageningen Economic Research; No. 2022-029). Wageningen Economic Research. <https://doi.org/10.18174/571512>
- De Boer, I. J. M., & Van Ittersum, M. K. (2018). Circularity in Agricultural production. Wageningen University & Research. <https://edepot.wur.nl/470625>
- De Wit, J., Van Eekeren, N.J.M., Honkoop, W., & Pijlman, J. (2020). De waarde van vaste mest: Quick scan mest en natuur in de Krimpenerwaard. 2020-020 LbD. Louis Bolk Instituut, Bunnik.
- Eichhorn, K., Van den Broek, T., Dorland, E. & Courbois, M. (2020). Vervolgmonitoring herstel van kruiden- en faunarijke graslanden in het droge zandlandschap. Eindrapportage. Monitoring OBN-26-DZ, VBNE, Driebergen. <https://edepot.wur.nl/540178>
- Encyclo (2023a). Argumenten. Geraadpleegd op 2 maart 2023, van <https://www.encyclo.nl/begrip/Argumenten>
- Encyclo (2023b). Belanghebbende. Geraadpleegd op 2 maart 2023, van <https://www.encyclo.nl/begrip/Belanghebbende>
- Encyclo (2023c). Invloed. Geraadpleegd op 2 maart 2023, van <https://www.encyclo.nl/begrip/invloed>
- Encyclo (2023d). Visie. Geraadpleegd op 2 maart 2023, van <https://www.betekenis-definitie.nl/Visie>
- Ensie (2021). Wat is de betekenis van Expert? Geraadpleegd op 2 maart 2023, van <https://www.ensie.nl/betekenis/expert>
- Erisman, J. W., van Eekeren, N., van Doorn, A., Geertsema, W., & Polman, N. (2017). Maatregelen Natuurinclusieve landbouw. (Wageningen Environmental Research rapport; No. 2821). Wageningen Environmental Research. <https://edepot.wur.nl/419124>

- Frisse Colleges (2023). Het coderen van interviews. Geraadpleegd op 6 maart 2023, van <https://frissecolleges.nl/het-coderen-van-interviews/>
- Gies, E., van Doorn, A., Bos, B., & van Os, J. (2019). Mogelijke toekomstbeelden natuurinclusieve landbouw : uitwerking van toekomstbeelden ten behoeve van de transitieopgave naar natuurinclusieve landbouw. (Wageningen Environmental Research rapport; No. 2957). Wageningen Environmental Research, Wageningen. <https://doi.org/10.18174/498926>
- Hoes, A-C., van der Valk, O., Kisters, T., & Termeer, E. (2022). In gesprek over koeien, kringlopen en mest: Melkveehouders en ambtenaren over mestpraktijk en beleid. (Rapport / Wageningen Economic Research; No. 2022-087). Wageningen Economic Research, Wageningen. <https://doi.org/10.18174/574062>
- Hondebrink, M.A., Koopmans, C.J., & Pacilly, F.C.A. (2021). Factsheet Toepassing van (vaste) organische mest. Louis Bolk Instituut. Louis Bolk Instituut, Bunnink. <https://www.louisbolk.nl/sites/default/files/publication/pdf/factsheet-toepassing-van-vaste-organische-mest.pdf>
- IPBES (2019). Summary for policymakers of the global assessment report on biodiversity and ecosystem services. IPBES, Parijs. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3553579>
- Jansma, A., Hoekstra, N., Van Eekeren, N.J.M., Stip, A., Iepema, G., & Manhoudt, A. (2021). Koeien en kruiden: De meerwaarde van kruidenrijk grasland voor weidevogel, koe en boer. Hogeschool Van Hall Larenstein. <https://www.louisbolk.nl/publicaties/koeien-en-kruiden>
- Kringlooplandbouw.wur (z.d.). Mest. Geraadpleegd op 18 februari 2023, van <https://kringlooplandbouw.wur.nl/kringlooplandbouw/mest/>
- Kuindersma, W., Boonstra, F. G., & Kamphorst, D. A. (2015). Natuur in provinciale coalitieakkoorden. (WOT-paper; No. 43). WOT Natuur & Milieu, Wageningen UR. <https://edepot.wur.nl/367297>
- Nantier, G. (2017). Inkuilen of composteren verbetert de mestkwaliteit. Veeteeltvlees. Mei, pp. 6-11. <https://edepot.wur.nl/416545>
- Natura2000 (z.d.). Natura 2000 gebieden. Geraadpleegd op 2 februari 2023, van <https://www.natura2000.nl/gebieden>
- Noordzeeloket (z.d.). Noordzee Natura 2000. Geraadpleegd op 2 februari 2023, van <https://www.noordzeeloket.nl/beleid/natura-2000-noordzee/>
- Rijksoverheid (z.d.). Natura 2000. Geraadpleegd op 2 februari 2023, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/natuur-en-biodiversiteit/natura-2000>
- Runhaar, H., Polman, N. B. P., & Dijkshoorn-Dekker, M. W. C. (2018). Self-initiated nature conservation by farmers: an analysis of Dutch farming. International Journal of Agricultural Sustainability, 16(6), 486-497 . <https://doi.org/10.1080/14735903.2018.1541299>
- Sanders, M. E. (2018). Voortgang realisatie natuurnetwerk : technische achtergronden bij de digitale Balans van de Leefomgeving 2018. (WOT-technical report; No. 135). Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen. <https://doi.org/10.18174/465308>
- Sanders, M. E., Meeuwssen, H. A. M., Roelofsen, H. D., & Henkens, R. J. H. G. (2021). Voortgang natuurnetwerk en areaal beschermd natuurgebied: Technische achtergronden bij de digitale

- Balans van de Leefomgeving 2020. (WOT-technical report; No. 202). Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen. <https://doi.org/10.18174/544268>
- Swaen, B. (2022) Betrouwbaarheid in je scriptie | Voorkom willekeurige fouten. Geraadpleegd op 2 maart 2023, van <https://www.scribbr.nl/onderzoeksmethoden/betrouwbaarheid/>
- Merkus, J. (2022). Soorten validiteit in je scriptie of onderzoek (voorbeelden). Geraadpleegd op 2 maart 2023, van <https://www.scribbr.nl/onderzoeksmethoden/soorten-validiteit/>
- Benders, L. (2022). Hoeveel interviews neem je af voor je scriptieonderzoek? Geraadpleegd op 2 maart 2023, van <https://www.scribbr.nl/onderzoeksmethoden/aantal-interviews/>
- ScriptieMaster (2022). Semigestructureerd vs ongestructureerd interview. Geraadpleegd op 2 maart 2023, van <https://www.scriptiemaster.nl/scriptietips/semigestructureerd-vs-ongestructureerd-interview/>
- Smits, M-J., Dawson, A., Dijkshoorn-Dekker, M., Ferwerda-van Zonneveld, R., Michels, R., Migchels, G., Polman, N., Schrijver, R., Sukkel, W., Vogelzang, T., & Kistenkas, F. (2020). Van A naar Biodiversiteit: Op weg naar een natuurinclusieve landbouw. (Rapport / Wageningen Economic Research; No. 2020-043). Wageningen Economic Research, Wageningen. <https://doi.org/10.18174/521302>
- Staatsbosbeheer (2023). Organisatie. Geraadpleegd op 28 februari 2023, van <https://www.staatsbosbeheer.nl/over-staatsbosbeheer/organisatie>
- Van Doorn, A., Melman, D., Westerink, J., Polman, N., Vogelzang, T., & Korevaar, H. (2016). Food-for-thought : natuurinclusieve landbouw. Wageningen University & Research, Wageningen. <https://doi.org/10.18174/401503>
- Van Eekeren, N.J.M., Deru, J.G.C., Lenssinck, F. & Bloem, J. (2016). Bodemkwaliteit op veengrond: Effecten van drie maatregelen op een rij. (Rapport 2016-013 LbD). Louis Bolk Instituut, Driebergen. <https://www.louisbolk.nl/sites/default/files/publication/pdf/3119.pdf>
- Van Eekeren, N.J.B. en Bokhorst, J. (2009). Beoordeling bodemkwaliteit zandgrond: een inventarisatie van bodemindicatoren in de veehouderij. (Rapport nr. LV 77). Louis Bolk Instituut, Driebergen. <https://www.louisbolk.nl/sites/default/files/publication/pdf/2149.pdf>
- Zuid-Holland (z.d.). Hoofdpijnennotitie vitale landbouw Zuid-Holland. Geraadpleegd 28 februari 2023, van <https://www.zuid-holland.nl/@26465/hoofdpijnennotitie-vitale-landbouw-zuid-holland/>

Bijlagen

Bijlage A. Interviewvragenlijst Stakeholders

Vragenlijst visie mestbeleid kruiden- en faunarijk grasland - Stakeholders

Respondent: X

Interviewer: Rick Dijkshoorn

Datum: X

5. Wat is uw rol in het ontwikkelen/toepassen van het mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland?
6. Welke ontwikkelingen ziet u op het gebied van kruiden- en faunarijk grasland?
7. Waar bent u tevreden over omtrent het huidige mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland?
8. Wat zou u willen aanpassen aan het huidige mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland?
9. Welke aspecten vindt u belangrijk aan het ontwikkelen van een mestbeleid?
10. Waaruit heeft u uw kennis ontwikkeld omtrent het bemesten/mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland?
11. Welke stappen neemt u om op de hoogte te blijven van de nieuwste onderzoeken en veranderingen in bemesting/mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland?
12. Welke informatiebronnen gebruikt u als u meer informatie wilt opdoen over een bepaald thema gericht op bemesting?
13. In hoeverre voelt u zich betrokken bij het ontwikkelen van het mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland?

Vragenlijst visie mestbeleid kruiden- en faunarijk grasland – Deskundigen

Respondent: X

Interviewer: Rick Dijkshoorn

Datum: X

4. Wat is uw rol in het ontwikkelen/toepassen van het mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland?
5. Waar bent u tevreden over omtrent het huidige mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland?
6. Wat zou u willen aanpassen aan het huidige mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland?
7. Welke aspecten vindt u belangrijk aan het ontwikkelen van een mestbeleid?
8. Waaruit heeft u uw kennis ontwikkeld omtrent het bemesten/mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland?
9. Welke stappen neemt u om op de hoogte te blijven van de nieuwste onderzoeken en veranderingen in bemesting/mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland?
10. Welke informatiebronnen gebruikt u als u meer informatie wilt opdoen over een bepaald thema gericht op bemesting?
11. In hoeverre voelt u zich betrokken bij het ontwikkelen van het mestbeleid van kruiden- en faunarijk grasland?
12. Wat valt u op als u de meningen/argumenten bekijkt van de geïnterviewde stakeholders?
13. In hoeverre bent u tevreden over de invloed van verschillende stakeholders op het ontwikkelen van het mestbeleid voor kruiden- en faunarijk grasland?